

A pálya csúcsa? (A kilencvenes évek)

tervet,

--
szembe

--
szerelemben
hiába.
szembe)¹

Melengetek még néhány
tartogatom nehéz napokra,

titkolt álmok nyomába járván
menni egy havazással

s valami felgyúlt
hinni, hogy mégsem volt
hiába.
(Menni a havazással

Diadalút?

A mindig csupán jelzésként kiválasztott néhány költői sort itt kivételesen folytatom legalább a versegész további részleteivel. Idézem, mert talán a legalkalmasabb arra, hogy halványan körvonalazza a költő század-, ezredvégi, akart-akaratlan „új” életét, s egyben még halványabb belső történésnyoma legyen annak. Igen, a vágy: „*titkolt álmok nyomába járván / menni egy havazással szembe*”; s főként: „*hinni, hogy mégsem volt hiába*”. Hogy „*valamit tartogat a sorsom*”. Testközeli, mindennapi tapasztalatban megélni még azt, ami elvi, szellemi „valóság” lehetett csak eddig. („*Nem volt elég csak gondolatban / felélni, ami*

¹ Első megjelenése a *Felhősödik a mondatokban* című kötetben (70–71.).

testszerinti, / a halandót nevelni abban, / ami csupán a lelket inti.”)
S ekként:

*ideje tünődni az elven:
mindent csak szépen megtanultam,
még sosem voltam kétezerben
s nem jártam soha még a múltban.*

Az összegezés ideje jön el. S ehhez:

*Lehet ez jobb, ha mégse jött el
a vágyott perc, mely megvigasztal:
kisimuló belső redőkkel,
Szenterzsébetes indulattal
döbbenni rá, hogy új csalódás,
csak eszmények végső bukása
itt ez a szép fehér megoldás,
e szűzhóként taposott kása...*

S az elkövetkező sorokban már maga a számvetés fogalmazódik meg.

*...hogy végig mennyei esélynek
gondoltam szándékot és terhet,
de undok vámjain az éjnek
kirabolnak és visszavernek.*

S mindezért:

*elismerni, hogy csak kenyérré
váltak a rózsáim, szegények,
s menni az utazással szemben,
ontani, szórni szerte, adni.*

Befejezésül a jelképesen kiterjesztett értelmű sorok, melyekből az utolsó kötetcímmé is vált:

*egyszer eljutni Debrecenbe,
de azért itthon is maradni.²*

A kívülálló esetleg csodálkozhat is. Miért lehet szó „új csalódás”-ról, „eszmények ...bukása”-ról, „csak kenyérré” váló rózsákról? Hiszen a kilencvenes évek irodalmi életét figyelő olvasó, újságolvasó egyre-másra a költő kiemelkedő

² A határon túli magyar írók, költők bemutatását, megismertetését szolgáló antológia- és interjú-sorozat egyik kötetének címe az ő verséből való idézet: *De azért itthon is maradni...* Erdélyi Erzsébet – Nobel Iván. Tárogató Kiadó, Budapest 1994.

megbecsülésének jeleivel találkozhat. S Lászlóffy Aladár költői-írói rangjának hivatalos elismerése már 1989/90 előtt sem hiányzott.

Nincs tehát szó arról, hogy nem fedezték fel, nem becsülték volna meg műveit, értékeit. Mégis – a többi kisebbségi magyar íróhoz hasonlóan – lényegében csak a kiemelt történelmi-politikai fordulat teszi lehetővé, hogy versei, írásai az anyaországi folyóiratokban, kötetei pedig szombathelyi, budapesti, miskolci, stockholmi kiadóknál is rendszeresen megjelenjenek. Vagyis, immár „két hazában” s ezen túl a tágabb körű magyar nyelvű irodalmi életben is ismertté váljon (végül: internetre kerüljön a Digitális Irodalmi Akadémia révén).

Különösen madártávlatból nézve a kilencvenes évek Lászlóffy Aladár számára (alaposan kiérdemelt, megszenvedett, de egyértelmű) diadalút képét mutatják. Egy évtizeden belül 16 igen különböző fajta, igen megtisztelő díj nyertese.³ S ezek között szerepel a legmagasabb fokú magyar állami kitüntetés: a Kossuth-díj (1998). S hasonlóan gyarapodnak a kiemelkedő tisztségekre való felkérések.⁴

Úgy vélem, valamennyi nagybecsű kitüntetésnél, tisztségnél többet jelent azonban az, hogy mindezek mögött milyen művek sorakoznak fel. Nos, ebben az időszakban egy különös erővel, gazdagodással kiteljesedő életmű új kötetei megjelenésének lehetünk tanúi. Maga a mennyiség is impozáns (12 könyv egy évtized alatt), s ezek között van olyan összegező versgyűjtemény, amely egy önmagában is igen rangos, a jelenkori magyar irodalom javát felölelő sorozat tagja (A Magyar Költészet Kincsestára, Budapest, Unikornis Kiadó). Ennél is jelentősebbnek tartom azonban, hogy nemcsak a visszapillantó, pályáját mintegy szintetizáló alkotóval találkozunk, hanem olyan íróval, költővel, aki a merész megújulás embere. Aki attól sem riad vissza, hogy szembehelyezkedjék az elfogadottnak számító ízlésirányokkal, verselési módokkal. Vállalja az azokkal homlokegyenest szembenálló formákat, illetve azok újjáteremtését (s ezzel a maradiság vádját). Éppen úgy, ahogy – a pályakezdetkor – az avantgárd vétkeiben való elmarasztalást vállalta. Ezzel persze

³ Felsorolásukat lásd a Függelékben.

⁴ Tisztségeit 1961-től lásd szintén a Függelékben.

saját költészete torz beállítására is esélyt ad. Könnyen kínálkozó támadási felületet.

Kétségtelen, a „pálya végén” mi sem kézenfekvőbb, mint egy művész higgadt számvetése. Mondandóinak lepárlása, formáinak „klasszikussá” csiszolása, egyszerűsödése, a nemes egyszerűség módozatainak kialakítása.

Itt a poézis minden „kötöttsége” és „szabadsága” látszólag ezt a képet, képletet mutatja fel.

Mindaz ugyanis, ami pedig valójában s lényegében e formák mögött áll, ami mozgatója és éltetője az új időszak költőiségének, nem könnyen fedezhető fel. Hiszen – s ez is merészség – valóban törekszik a közérthetőségre, arra, hogy eljusson a tágabb közönséghez is. De nem önmagát akarja érvényesíteni, hanem az égető közös ügyeket. Nem a népszerűség vágya vezérli. Inkább talán az, amit – Bori Imrét idézve – már korábban „szolgálatnak” nevezünk. Úgy vélem, ez az indítéka, oka annak is, hogy az ezredvégtől egyre több és nagyobb súlyú lesz műfajai között a publicisztika. A megjelöléshez nyomban fontos módosítás kívánkozik: sajátosan Lászlóffy Aladár-os „publicisztika” ez. Lényege az alapvetően egyszemélyes szemlélet és az ennek megfelelő nyelvi, formai alakítás. Műfaj- és stílussteremtésről beszélnek, amely a kor, a történelem változásainak nyomása alatt gyarapszik, erősödik és válik az életmű egyik igen jelentős ágazatává.⁵

Így tehát a költészet s az oeuvre továbbérelődéséről, kikristályosodásáról van szó. De állandó továbblépés, poétikai, műfaji újraszületések sorozatának formáiban.

Bárki gondolhatná: ebben az évtizedben az elnyert társadalmi megbecsülés kedvező háttérrel, eszközöket biztosít. A költő munkafeltételei ennyi elismerés, közösségi igazolás közepette végre közelednek az ideálshoz, avagy annak mondhatók. A zavartalan munkához szükséges nyugalom, lelki egyensúly biztosítottnak látszik.

Sajnos, ez nem egészen van így.⁶

⁵ A kötetek sora az 1988-as *Szövegek szövetségétől* a 2004-es *Gyarló és kalapácsig* ível.

⁶ Hosszú, részletes felmérést érdemelne ennek a felháborító, fonák helyzetnek, az ellentmondások sokaságának számbavétele, elemzése. Az orvosi kezeléssel

Volt alapja annak a bátortalan, halvány reménynek, hogy a történelmi fordulattal a határon túli magyarok számos régi, nyomasztó gondja megszűnik, vagy legalábbis enyhül, remény arra, hogy a határon túli művészek, írók megismertetésével az arányos megbecsülés következik el. De a gazdasági átváltozás nyomán ezek a mindennapi teherterhelések nem tűntek el. Enyhülés helyett inkább súlyosbodtak.

Vagyis a számos régi hátrány az anyaországban élő és a határokon kívüli magyarok között továbbra is lényegében megmaradt. S ezek mellett számos újabb keletű, várt és váratlan megszorítás is tapasztalható lesz ebben az évtizedben. Ezek közepette, ezek ellenében kell és lehet csak kialakítani valamilyen fajta életmódot.

A „Nemzeti gyermekszobá”-tól „Isten várai”-ig és tovább

Elsőként a líra útja az, amely – mint pályakezdekskor – ismét rendhagyó. Csak természetesen újféléképpen.

A költő feljutott egy magaslatra.⁷ Ahogyan felér, úgy válik megtett útja, a művészi „létra” láthatatlanná. Eltűntek az eszközök. Úgy látható most sokszor a magas művészi tengerszint fölött, mintha a földön állna. Mintha onnan el sem mozdult volna.

A látszat megtévesztő. Közelebbi láthatásra az új versek közül két csoportot, két végletet emelek ki. Azokat, amelyeket „magyaros csasztuskák”-nak neveznék s mintegy a másik póluson az „istenes” versek újféle változatait.

„Magyaros csasztuskák”?

Különösen első benyomásra látszhat úgy, mintha nagyon is földiek, akár „földhözragadtak” lennének. A kiemelt verssorozatok kiváltképpen teljesen közérthetőek. A poszt- és poszt-posztmodern

járó tortúrák, a hivatalos eljárások bürokratikus, megalázó útvesztői, negatív diszkriminációt mutató bérek, a honoráriumkérdések apró részletek csupán.

⁷ Az ezredforduló Lászlóffy-kötetei: *A repülés a zuhanásban* (1997); *Felhősödik a mondatokban* (1998); *Lászlóffy Aladár versei* (1999); *Bársonyok és Borgiák* (2000); *Átkopogások*. Válogatott versek (2002).

korban? Szakmai szidalmak kihívásaként? Arcátlanak hathat a gyakori, a rendszeresen visszatérő kötött, rimes forma – ezen belül is a szójátékok, rímjátékok, egyéb hangzási, játékosági bravúrok teljesen egyedi alakzatainak megteremtése.

Jól szemléltetheti ezt például a *Nemzeti gyermekszoba*⁸.

Különös „szoba” ez. Különös „nemzet”. S a különösséget bizarr módon élezi ki az a mód, *ahogyan „megéneklí”* a költő.

*Fúj itt a szél. Hát felkapom felöltöm.
Hogy fázhatott ki jött, s hogy aki ült!
Ez a huzat vagy ötven emberöltőn,
de negyvennyolcon biztos átfütyült.*

*Kazinczy óta huzatos e börtön.
Fogam a császár-elvtárshoz se fűlt.
Pánsípomat tizennégy csőre töltöm,
oly téma nem volt, melybe belesült.*

„Huzatos” ez a szoba. Az a „szél”, amelyik itt „fúj”, „átfütyül”, emberöltők óta fúj: „negyvennyolc” emberöltőn át húz és dideregteti azt, aki benne ül. S ez a fagyos helyiség talán nem is szoba, hanem „börtön”. Aki benne „ül”, az átvitt értelemben is le van ültetve? Akár mint „negyvennyolc” után oly sokan (akik élve maradtak a szabadságharc után), akár Kufsteinban s másutt hajdan Kazinczy és mások (nem kevesen, nem kevészer). Mindezt átfutó pillantással felidézve a költő „tizennégy csőre” tölti „pánsípját”, mintha az egy hajdani ágyú vagy mordály lenne, alapos költői átalakításban. Nem fog „belesül”-ni, ígéri.

Ahány szó – s milyen egyszerű szavak –, annyiszor sokasodó értelem. Ahány kép – s milyen köznapi képek –, annyiszor áttetsző, áttételes, évszázadok képét felidéző, egymáson átvilágító vízió. (Akár maga az önkényesen alkotott, összevont „császár-elvtárs” szó.)

Emlék, közös emlék és emlékeztetés. S mindezek egyetlen egységes képbe rendezése.

⁸ *Bársonyok és Borgiák*. 109–113. (Hat egyedi szonettből áll. Ezek: *Hít, Remény, Szeretet, Gáspár, Menyhért, Boldizsár*.)

A hatrészes költői kompozíció első fele (az első három egyedi „szonett”) a háziáldás háromsága szerint rendezett: *Hit – Remény – Szeretet*. Ebből ez volt a *Hit*, múltunk gyors, intő körképe. Azé, ami mögöttünk, de köröttünk és bennünk is ott van.

Hiszen „nemzeti” szoba ez. Akarva-akaratlan közös, örökölt „gyermek”-szoba. Amibe beleszülettünk. Amiben nevelkedtünk s nevelkedünk. De vajon a „jólneveltség” jele ez a gyermekszoba? Vagy éppen a „jólneveltség” botránkozató hiányáé? A költő inkább valami mást, valami alig láthatót tesz szembeötlővé. Azt a televényt, azt a „melegágyat”, ahonnan immár évszázadok – évezred – óta a nemzet gyermekeinek roppant fogyatékoságai – gyakran pedig erényei – sarjadnak. Szüntelen kétségbe, de nagy pillanatokban, újra meg újra világot bámulatba ejtően.

A *Remény*, homlokegyenest ellentmondva a várakozásnak, nem a biztató, a vigasztaló erényeinket sorolja. Éppen fordítva. Nemzeti vétkeinknek állít tükröt; gyengeségektől gaztettekig növekedni képes tökéletlenségeinknek. Önmaga nevében beszél. Kíméletlen önszembesítésként áll elénk ez a furcsa, groteszk görbe tükör. Ennek a gyermekszobának egyik sarkában például:

*A sifonom egy ezeréves állam.
Amim maradt még, rendre beteszem.
Kitárt ajtaján tükör, hol az állam
Más tükörréppel szembeszegezem.*

Micsoda tiszteletlenség – sőt: frivolitás! Hogy lehet az „ezeréves állam” metaforájának tekinteni a saját „sifon”-ját? (Ráadásul ezzel az idegenségét is érzékeltető jövevényszóval megnevezve! Hiszen ez a szó kabarészövegbe illő inkább, mintsem versbe. Hangzásban, hangulatban „nachtsztli” lehet a méltó párja.) „*Amim maradt még, rendre beteszem.*” Mint kifosztott ember, mint (nagyobb lakásból kisebbbe) költöző, mint új életet kezdő, netalán miniatűr „honfoglaló” (sifon-foglaló). Számba veszi maradék holmiját, maradék önmagát. Ehhez tartozik a „tükör”⁹ is –

⁹ A „tükör”, amely költészetében egyike az utóbbi évtizedekben egyre növekvő jelentőségű, mélységű, egyéni motívumoknak, egyben motívumrendszer tagjainak. (L. *Mint tükre előtt a komédiás; Tükör a sötétben; Mit mondok a tükörnek* stb. In: *Keleti reneszánsz*. 36; *A repülés a zuhanásban*. 23, 59. stb.

tükör a költői tükörben (s a költő máris átvitt értelmű „sifon”-jában, annak is „*kitárt ajtaján*”). Mintegy „házi” próbája az önfelmérésnek, a szó szerinti és a több mint szó szerinti ön-szembesítésnek. Hogy nézek ki? – az engem kívülről látó szemével. Ki vagyok? Mivel rendelkezem? Mi az erőm? Kire/mire számíthatok egymagamban? Mire és milyen ellenállásra vagyok képes? Mintha ez a fajta önfürkészás, mintegy önszórakoztató grimaszolás, fintorgás jelenne meg a „*tükörképpel szembeszegezett*” saját arc esetében. De itt hangsúlyozottan nem a tükörképbeli „én”-ről van szó, hanem a „*más tükörképpel szembeszegezett*” saját arcról. Arcról? Inkább az arcból kiemelt állról. Az állkapocs megfeszítése a mimikában az erő kifejtés, a vicsozítás, az erőfitogtatás, az ijesztés eszköze is lehet. Az adott négy sorban azonban nyilvánvaló módon válasz az „ezeréves állam” rímhívó szavára. S mint ilyen, botránkozótató is lehet, eszmeileg és poétikailag egyaránt. Egymástól ugyancsak távol eső jelentésű homonimák vakmerő összecsengetése. Azt is sugallhatja: talán nem is olyan természetes ez a távolság az én „*állam*” és az én „*állam*”-(om) között? S azt, hogy ez a „*szembeszegezés*” pusztán nevetséges – netán vicces – gesztusként jelenhet meg, vagy inkább a belátott tehetetlenség már tragikus valóságának kicsinyített felvillantása?

A folytatás, ha lehet, még fokozza ezt a fajta gondolati-verselési sziporkázást:

*Lelohadt kedvem, izomtalan vállam,
a rámáscsizmám és a tegezem,
a körgallérom és a körszakállam,
a fringiáim visszategezem.*

Az önszemle összekapcsolódik a múlt számbavételének folytatásával? A felsorakoztatott elemek, motívumok nem is annyira a magyar történelem jellegzetes tárgyi, alaki relikviái, mint inkább e valódi történelmet helyettesítő, azt nem annyira feltáró, mint eltakaró (nem leleplező, hanem elleplező), jelképesnek kinevezett díszletei. Dekorációk. Ilyen a magyar nótából való „*rámáscsizma*”, a honfoglalás kori jelmezben páváskodó utód „*korhú*” lovas felszereléséhez tartozó „*tegez*”, a törökellenes harcok idején átvett szóval jelzett, hasonló szerepű „*fringia*” vagy a reformkorra utaló „*körgallér*”, „*körszakáll*”. Mindez nem a régi

dicsőség büszke idézése, hanem az efféle idézgetések szomorú iróniája. S ez az ellenkező állásfoglalás többféle értelemben és többféle szinten realizálódik, poétizálódik át a verstanilag pimasz rímpárban („tegezem” – „visszategezem”). Mind a kettő még az előző szakasz két sorvégére is visszhangzik: „rende beteszem” – „szembeszegezem”. Fokozza a hatást az idézett két versszak között is meglévő összefüggés, egymásra utalás a visszacsengő rímekben („rende beteszem” – „visszategezem”; „állam” – „vállam” – „szakállam” stb.). Vagy a hangzók sűrű visszatérésében (a feltűnő, sok „e” mellett 10-11 „m” szerepel a két szakaszban). A strófákat lezáró állítmányok hasonló, „renitens” jellege is aláhúzza mindezt („szembeszegezem” – „visszategezem”). Szemantikailag, hangulatilag ez a „visszategezés” újra csak a megidézett korok méltóságteljeségének, szigorú etikettjének hetyke, kihívó, csibészes semmibevevése: másfajta szembeszegülés. A szavak, hangzások, rímek szintjén is jelen van a visszafeleselés, nyelvelés, sőt nyelvöltögetés – önnön iróniájával együtt.

Ezt a versrészt háromszor két sor zárja le. Külön és együtt is magukért beszélnek. Az eddig jelzettekhez ugyanis újabb ríposztokkal szolgálnak. Mert van ebben a különös, jelképes „sifon”-ban még más is:

*Van benne minden: Sarlós Boldogasszony
s a másik polcon sarló s kalapács.¹⁰*

*Akármi jó, hogy áriát fakasszon.
Gülbaba, bulla, hulla és harács...*

*A faluvégen énekli egy asszony:
vajon hogy adja forgácsát az ács?*

Mint eddig: a „sifon”-ban kotorászás: matatás a múltban, lomok, még létező vagy divatjamúlt kellékek között. Véletlenszerű, hogy mi kerül itt egymás mellé. Ugyancsak össze nem illő tárgyak, darabok, részletek, emlékfoslányok. Véletlen? Maga az

¹⁰ Úgy gondolom, hogy természetesen asszociálódik ez a szimbólumidézés ugyanennek a szójáték-változatával, Lászlóffy Aladár 2004-ben megjelent esszékötetének címével (*Gyarló és kalapács*).

esetlegesség azonban hangzás-közelséggel, azonossággal társul. Az ugyancsak kiáltó ellentétben álló, eklektikus történelmi, hangulati elemek egy felsorolás tagjaiként a bizarr hatást teszik uralkodóvá. A közelség mögött rejlő (megbúvó) fogalmi, képi, értékbeli kiáltó ellentéteket, a diszkrpanciát. Szavak, hangok játéka így igen előkelő és sokrétű költői szerepet hordoz. (A „*bulla*” hozza a „*hullá*”-t; a „*hulla*” alliterációként vonzza a „*harács*”-ot; a „*bulla*” b-je folytatása a „*Gülbaba*” b-inek; a „*harács*” szó- és sorvégződése visszatér a faluvégi énekszó „*ács*”-ában. De találkozunk a hangzás-ismétlődéssel más sorvégen is: a „*kalapács*”-nál, illetve soron belül a „*forgács*” esetében stb.) Az „*áriát fakasztás*”: tömör és érzékletes példája a garantáltan könnyed szórakoztatás forrásaként felhasznált históriának. Mert miért ne jelenne meg egy operettben a több évszázados török végveszély? Amikor a súlyos múlt egyik rekvizituma lehet Gülbaba rózsakerti, boldog, édes idillje. Mígnem a versrész végére (a háziáldás középső, 2. *Remény* címet viselő versének végére) az „*ária*” – a megjelölésében színpadi előadásra hivatkozó – a faluvégi asszony „*éneklése*”-ként jelenik meg. S feltehetően azért éppen az adott dalt idézi fel, mert idehívja azt több egybecsengő affrikáta, a sok (leghangzósabb!) „*á*” s a kiemelt sorvégi egybecsengések. Noha lehetne ez a dalolás bármilyen más énekszó is. Nincs különösebb történelmi vonzata. Az *ács* faraghat több különböző korban, akár korokon keresztül.

Lehetne-e könnyedébb, *költői* „ötletszerűségekben” gazdagabb ez a *Remény*? De idézőjelbe kívánczik a könnyedség éppúgy, mint az ötletszerűség. Hangsúlyosabb ugyanis a „*költői*” jelző. A mélységeit, súlyait mesterségbéli könnyedségbe rejtő s egyben azzal közvetítő lírikusi bravúr. Ki mennyire látja át: de tény, hogy az immár több évtizedes pálya műhelyének kiérlettségével, megmunkáltságával, eszmei következetességével találkozunk. Nemcsak a már kiemelt, egymással homlokegyenest ellenkező pólusok egymás mellé állítása jelzi ezt, hanem például az is, hogy a hangsúlyozottan pihekönnyű, játékos képzetek egyúttal komoly, netán komor asszociációkkal társulnak („*Gülbaba*” – „*bulla, hulla és harács*” stb.).

Vajon ez a *Nemzeti gyermekszoba*-sorozat például azért is „*gyermeki*”, mert itt minden kicsinyített, játékos benne? Igen. De mind a kicsinyítés, mind a játék ugyancsak sokféle. Ugyancsak

merész módon költői. Olyanféle „játék a szavakkal”, ahogy ki-ki az életével játszik. Játék a többértelműségekkel, játék a szavak hangzásával, a hangzások egymásba csengésével – a rímekkel, asszonánccokkal, a nyelv és még inkább az értelem felidéző erőinek gazdagságával.

A költő voltaképp „nemzeti dalt” ír. Csakhogy ma, ezredvégünk nemzetének dalát. S ez inkább „nemzeti dalocska” – gyermeki, játékos. Visszautalhat a *Nemzeti dalra* is, de csak mint a nagy őstre a korcs, eltörpült utód.

A költő mesterien brillírozik a nyelvvel, annak eszközeivel – könnyedén, mintha gyermekeknek írna, mintha gyermekként tenné. De ebben a játékban nem ismer, nem ismerhet tréfát. Hiszen a hazáról s mintegy a hazardírozásról van szó. Az egyetlen, egybeolvadó, legnagyobb tétről: az egyetlen életről, az egyetlen hazáról, az egyetlen költészetről. Együtt mindarról, amire az életét tette föl. A történelem, történelmünk sajátosságos lírai vetülete ez a fajta Lászlóffy Aladár-líra. A költői görbe tükrök között is kiváltságos. Groteszki voltában fájdalmas. Fájdalma pedig groteszk alakot ölt.

Az utóbbi években sorozattá nőtt, egyre sajátosságosabb s már egyedi verstípusnak tekinthető ez a – kiemelt példánkkal csak jelzett – műforma. A költő verselési változataiban is gazdag, pazar, színes, új poétikai típusokat teremt. Maga egyik, 2000-ben megjelent kötetében az egyik idetartozó lírai darab címéül választotta talán legjátékosabb, legkönnyedebb (s egyben legsúlyosabb) szériáját, a *Csasztuskákat*.¹¹ S valóban, ebben – de az eddig említett többi versben is – megtalálható az, amit tekinthetünk „csasztuska”-szerűnek. Úgy vélem, hogy külön, egyéni köze van ezeknek a verseknek a „csasztuska”, illetve a magyar „rigmus” írásbeliség előtti, orálisan továbbadott kulturális hagyományához. Az orosz elnevezés az elmúlt negyven év megélt politikai tapasztalatát fűzi ide, egyszerre át- (vagy tovább-)értelmezve és emlékeztetve.¹² A Lászlóffy Aladár-féle

¹¹ Vö. *Bársonyok és Borgiák*. 70–74. Úgy vélem, jóval korábbi időszakban is felbukkantak ennek a versformának előzményei, első darabjai, rendszerint valamiféle változó, műfaji megjelölésre is vonatkozó címmel. Például az *S.O.S. manikűr-szalon*; *Kannibál ballada*; *Albino pipacsok*; *Hungaro-turist*; *Szürke, lehetetlen esten*; *Bájoló* stb. (In: *A repülés a zuhanásban*. 11, 48, 71, 81, 95, 134.)

¹² A téma megérdemli a bővebb kifejtést. Itt csupán jelzésre szorítkozhatom.

„csasztuská”-ban (és „csasztuskák”-ban) a felsorolt vonások többnyire megtalálhatók. De rendkívül sajátosan. Úgy is fogalmazhatunk: a megtévesztésig hasonlítható, „csasztuskás” elemekkel találkozunk – de jellegzetesen „Lászlóffy Aladár-os” áthasonítottságban. Ilyen sorozatként immár tekinthetjük ezt egyszemélyes műfajnak. A szerző által idézőjelbe tett „csasztuskának”. Elég, ha például a *Csasztuskák* elnevezést címében viselő versfüzérhez fordulunk:

*Piros rózsák beszélgetnek.
Zászlósúrak marakodnak.
Más értelme lett a keddek.
Más súlya van balnak-jobbnak.*

Már ez a kezdet úgy eleveníti meg a – csasztuskához illő – közéleti aktualitást, hogy a versindító magyarnóta-elemet (egyben szó szerinti értelemben: konyhai „falvédó-szöveget”) nyomban végzetes történelmi és politikai tanulságáradatunkra emlékeztetéssel tetézi. Majd „rejtélyes”, de nagyon is jól érthető, közvetlen korunkra alkalmazható költői absztrakciók következnek, s ez utóbbiak éppúgy beillenének a józan népi bölcsességek képi beszédformái közé, mint ahogyan történetfilozófiai konklúzióknak is tekinthetők. Hiszen ezen a mi ezredvégünkön bárki bármiféle „maga felé hajló” vezetői kezekre gondolhat. Napjaink „zászlósúrai”-ra, bal-jobb átértelmezőire.

Nehéz rövidre fogni a szót. A frappáns példák s a mögöttük feszülő jelentések özönnel kínálóznak. Kénytelenségből megelégedve az ízelítővel, néhány tagadhatatlanul kényes időszerű jelenség néven nevezésére hivatkozom:

*Dr. Hajléktalan? Nahát!
Ember teszi itt a ruhát.
Megmutatjuk nekik, rajta:
díszmagyarból lesz pufajka.*

Vagy:

*Persze polisz s persze Bögz.
Nagy Sándor egy csomót bogoz.*

*Schengen, Gordius és Szacsva.
Mi nem vagyunk beavatva.*

Legyünk mi is beavatva.

Gyors lekerekítésül kiemelem még az alapjában meghatározó magyar népköltészeti örökség *lászlóffysan* sokszínű jelenlétét:

*Kun Béla és Szilaj Pista,
Pesten van még komonista,
harangöntő, törökverő.
Kiment belőlünk az erő.*

Vagy:

*A patefon „asztüzente”...
szél viszi a végtelenbe.
Alternatív Tyukodiság:
hol a Jimmyk, hol a Misák.*

Vagy:

*A szilárdat meg a lazát:
Lopják a fát meg a hazát.
Máramaros, Nyárádselye,
Eltűnik a világ helye.*

Nem nehéz felismerni a mondókák, csúfolók, csujjogatások – kortesnóták – játékos eszköztárát s mindezek szabad, merész, merőben egyéni eklektikus ötvözését. Úgy látom, hogy ezen a vonalon Lászlóffy Aladár a Nagy László-örökség egyik ágának is (például a *Menyegző* lakodalmi hujjogatásainak) újfajta, teremtő folytatója. Rokon a két poézis nemcsak a merész szókimondás, kordiagnózis megfogalmazásában, hanem abban is, hogy a jelen lévő irodalmi áramlatokból kirívó hagyományokhoz nyúl vissza, azokat vakmerően új poétikai eszközökké, formákká alakítja.

„Isten radarján”

Akár szentségtörésnek is tekinthető, de kijelentjük, hogy lényegében a legutóbbi, sőt valamennyi lírai kötet másik alapvető vonulata az „istenes” verseké. Transzcendens élmények visszatérő költői megjelenítéséé.

Isten radarján címmel külön ciklust találunk a *Bársonyok és Borgiák* című kötetben. De olvashatjuk az egész gyűjteményt akár egyetlen költői fohászként is. Az égre kiáltás, könyörgés, zsolozsma új és új változataiként. Lászlóffy Aladár utóbbi kötetében¹³ is jelen van, de itt állandósul ez az égi hullámhossz, a legfelsőbb hatalomhoz fordulás.¹⁴ Nemcsak az *Isten radarján* című ciklusban, hanem az első versektől az utolsóig találkozunk az „Egek ura”, „Atyám”, „Uram”, a „Fennvaló”, a „galambósz Isten” megszólításával, a „Teremtő zongorájá”-nak megidézésével.¹⁵ De még gyakoribb a biblikus utalások, az egyházi világ mozzanatainak, tárgyainak megjelenése más költeményekben: *Golgota, Getsemáné-kert, Betlehem, jászol, Madonna-arc, háromkirályok, húsvét, feltámadás, pünkösd, bűnbánat, harang, kolostorok, angyal, szent üzenet* – s ez a felsorolás csupán említésnyi. A megragadó – és nem könnyen megragadható – az, *amiben* ezek a fohások, Isten-szólítások bármely más, ismert istenes költészettől különböznek. Illetve: *ahogyan* ízesül, szervül a transzcendentális távlat a sajátos Lászlóffy Aladár-lírába.

Akár néhány verscím is jelezheti ezt az egyedi átminősülést. Az *ima elment Rodostóba* – hallhatjuk. *Fohász* szól *Vereckéért. Erzsébet-litániát* olvashatunk, s természetesen a legenda, magyarbarát királynőről van szó. *Balkáni* jelzöt kap a *nagyböjt*, s pünkösd ünnepe már a címben is a költőre jellemző különösséggel jelenik meg, mint *A pünkösdre bocsátott zápor*. (Joggal, nem

¹³ *A repülés a zuhanásban* (1997); *Felhősödik a mondatokban* (1998).

¹⁴ Joggal hasonlítja Szokolczay Lajos olyan megélt „sorsszimfóniá”-hoz, amelyben „a nagyzenekar mögött is érezni a lélekharangnyi fohászt”. (L. a kötet hátsó borítójának szövegét.) Korábban Bertha Zoltán figyelt fel az istenes versek megnövekedett számára és szerepére az egész mai erdélyi irodalom összefüggéseiben. („*Psalmus Transsylvanicus*”. *Vallásélmények és transzcendenciaképzetek az újabb erdélyi lírában*. In: *Sorstükör*. Felsőmagyarország Kiadó, Miskolc 2001. 245–287.) A modern magyar líratörténet összefüggéseiben Szigeti Lajos Sándor foglalkozik elmélyülten a kérdéssel. (*Evangelium és esztétikum*. Széphalom Könyvműhely, Budapest 1996.)

¹⁵ L. i. m. 18, 26, 76, 96, 134, 107. stb. (Idézhetnénk még: 10, 11, 24, 33, 39, 49, 50, 53, 54, 57, 85, 94, 98, 106, 114, 133, 154.)

annyira a Szentlélek kiadásának történetét asszociálja, mint inkább azokat a fajta jellegzetes Lászlóffy-verseket, amelyeknek hasonló rejtélyes, elvont címet adott. Például ilyen *A hang, amellyel az eső hull a holdra.*)

Ez a néhány rögtönzésszerűen felsorolt példa is érzékeltetheti, hogy a vallásos, biblikus fogalmak, nevek ősi jelkép voltukban szerepelnek, de ez a szimbolika újabb, sokrétű átvitelrel dúsul. A Lászlóffy-költészetbe épülve az attól elválaszthatatlan gondolatrendszer, magatartás hordozói – egyben bővítői lesznek. Elsőként a történelmiséggel, az egyetemes és hazai égető gondok megjelenítésével. Ez – mint a költőnél mindig – tágas, évezredes, netán évmilliós perspektívák bevonását jelenti. S mindez jól megfér – az utolsó címnél legjobban mutatkozó – merész, elvont költői látomással.

A *2000 téli fohász* például így idézi meg szinte a teljes Újtestamentumot, annak kiemelt epizódjait:

*Uram, ki hóval pótolod didergő testünk
Körül a sivatagot, csak hogy lelkünk
Jelképek díszleteiben ne szenvedjen hiányt,
Aki jászolnak tartottad meg itt is királyi
Jászlad, melyben példád követve kicsi
Attilák, Áronok, Csabák jönnek világra...*

Íme a megváltás-történet mint mindennapi reménykedés halvány, utolsó esélye. S vele, hozzá nyomban a betlehemi kisdud példázatának a vége, de itt már keserűn számolva a visszájára fordulással:

*...jönnek világra,
A harmadnapon való feltámadás esélye*

*Nélkül, csak az olajfák hegyére hajszolva,
Kínhalálra, vagy annak is csak a jelképére...*

Ez már nemcsak reménytelenség, hanem a reménytől való megfosztottság fájdalma. De következik a kérés, az esdeklés maga. S itt a költő a nemzeti mondavilággal ötvözi a Krisztus-legendát.

*Kérünk, csillapítsd vadászebed, az időt,
Mely máris idáig kergette, hajszolta
Bennünk a csodaszarvast...*

Nem mi űzzük a csodaszarvast, hanem „bennünk” van ez az áhított, keresett csodás állat (maga a várt csoda). S Isten „vadászebe”, az „idő” kergette, „hajszolta” (ugyanazzal a szóval élve, mint amellyel az olajfák hegyére űzött Jézust idézte). Hová?

*...az egymást bőszen
Váltó korok olyan idegen és ellenséges
Hangulatú tájaira, ahol már nem kell*

*Se Biblia, se fenyves, csak a számítógépek,
Foszfórló erejéből a pénz jelképe.*

S itt tér vissza a bibliai történet, a kiemelt, közkinccsé vált, közismert áttételek újabb értelemátvitele:

*A harminc vagy hárombillió ezüst,
Melynél még maga az örök Júdás is
Többet érne. Ezért kérünk, Uram,
Nézz utána, hová húzódtak ezek,
Miután kiűzéd őket a templomból?...*

Júdás itt csak hasonlat, mérték, jelkép – visszájára fordítva. „Az örök Júdás”, aki még maga is többet érne, mint korunk bálványá emelt hatalmas pénzei. Kimondatlan marad a „kufárok” megnevezése; a templomból kiűzés mozzanata magában foglalja ezt a szerepet, a bibliai példázatosságot, a mára kiterjesztett költői kor-kórképpé felnagyítva.

Keserű, de átszellemült, magasra emelkedő áhítatban fogant ez a „téli fohász”. Mélysége, hívő, hinni vágyó emelkedettsége még teljesebb jelentőséggel, jelentésekkel itatódik át, ha a mögötte rejtőző, egész Lászlóffy-költészetet végigkísérő „hó”, „havazás”-

képek fehérségét, átvitt értelemét is érzékeljük.¹⁶ Isten és az égből lehulló, tiszta hó – akár a vele járó gyermekkori, elemi öröm, csodaátélés, maga „a gyermek” – nemcsak karácsonyként, Betlehemként hívja elő egymást, hanem számtalan más áttétellel is. (A „*kék hó alatt*” nyugvó halott, a „*hőfödte*” haza, „*Petőfi ott, a legutolsó télen / mint vörösbegy. Száműzetés a hóba*” stb.)¹⁷ Ezeknek a lászlóffys havazásoknak, téli képeknek, alig-átfogható jelentéssűrítéseknek, egyedi lírai, látomásos varázslatuknak egy morzsája, de jellegzetes apró képe lehet például néhány sor a címében is rejtelmes és gyermeki versből, *A tél bűvészből*:

*A rózsaszínben szél lakik,
a sötétkékekben hópor.
A lemenő nap elvakít,
hogyan ne olvass a hóból.*

*Valaki jár előttem itt,
és mindig megelőzött.
Ismerte Isten érveit,
használta és legyőzött.*

*A gyermekkori teleken
még megmutatta egyszer:
hogyan láthatsz át a hegyeken
s a könnyed milyen vegyszer...*

Ez az áhítattal teljes titok, az égi megérintettség mély költői megélése, megjelenítési képessége – ebben a lírában – ismét, újféléképpen, szinte hihetetlen természetességgel tenyészik együtt a sarkalatos ellentétnek vélhető profanizálással; az ünnepi megilletődöttség a legkönnyedebb játékossággal. Áhítat és blaszfémia, átszellemültség és hahota, villódzó humor és tragédia

¹⁶ Elég néhány nagy költeményt említeni: a *Fehér kakas a hóhullásbant; Menni, a havazással szembe; A tiszta hó* stb. címűeket. (In: *Felhősödik a mondatokban*. 17, 42, 70.) Vagy: *Fehér havakkal vártalak; Játék a hóval* stb. (In: *A repülés a zuhanásban*. 8, 18.)

¹⁷ *Végtelenség*. (In: *Felhősödik a mondatokban*. 141.); *Ott, ahol...* (99.); *A mélypont* (135.). Vö. még ebben a kötetben: 8–9, 14, 15, 79, 86, 88, 98, 146, 150.

állandóan közel van, érintkezik, sőt egymást idézi, egymásra épül. Szorosan, sokszor elválaszthatatlanul egymáshoz tapad.

Az „Isten várai” a Csíksomlyó¹⁸ című versben bukkan fel. Ezek a várak a „mi hegyeink közt” tűnnek fel, ahol „bármilyen derült / és tiszta az ég, itt is, ott is felgomolyognak / a forró földről [...] mindig fehérén, mint régi csaták után a / távoli füst”. S amint egyre átvittebb értelmek sokasodnak a valóságos képekből szőtt költői vízióban, ebből a ködből rajzolódik ki a lírai megnevezés: „Ezek Isten várai.” Egyszerre kontúrozott és áttetsző a párhuzam, a hasonlatvilág: „Gömbölyű falaikon / megtörik az alkonyat sikoltó sugárzása, / pufók bástyáikról árnyak lobogóznak az / elsötétülő hágók és völgyek felé, / utoljára is rózsaszín tornyaikon még ott / a remény...” S az utolsó sorok sóhaja az, amely egybefogja a gomolygó látványt, szállongó képzeteket és törékeny vágyat: „a remény, hogy legalább lelkünk le nem megy, / e könnyű és szabad pára meg nem adja magát / naponta semmi sötétnek.”

De ez a fajta „Isten vára” az is, amellyel új és új alakban találkozhatunk a jóval korábbi – majd későbbi – lírában. Sokszor megnevezetlenül, az átszellemítettségben jelenlevőként képes megidézni a költő a legfelsőbb hatalmat. Igen sajtóságos, briliáns példa lehet erre a *Hogy felfoghassuk esőcseppjeid* című lírai darab.¹⁹

Az isteni szférát idéző „égi” máskor a napi újsághír értelmében vett kegyetlen realitással ötvöződik. Egy „robbanás” „égi bikini-bomba”-ként jelenik meg „minden személyes Betlehem fölött”. Az egyszerű, a legszagrálisabb jelentéseket sűrítő „Betlehem” másutt is a legköznapiabb jelenségként, minden egyes ember saját tulajdonaként ölt költői testet. Nem megtagadva, hanem megőrizve, sőt sokszorozva a megszenteltséget, az emelkedett

¹⁸ In: *A repülés a zuhanásban*. 76–78.

¹⁹ A *Felhősödik a mondatokban* c. kötet első verse ez. „Hogy felfoghassuk esőcseppjeid” – olvashatjuk mindjárt a címmel azonos, első mondatot. Ugyancsak talányos mondat. Ez a versegésznek s egyben valamiképpen az egész költészetnek is egyik zárja-nyitja. Miféle „esőcseppek” ezek? S miért, hogyan kell, lehet ezeket „felfogni”? S kinek az esőcseppjeiről („esőcseppjeid”) van szó? Csupán a hangvétel sugallhat választ, de igen halkán, derengésszerűen. Ha a négyszer négy sor végére érünk, akkor világíthatnak át az egyszerű szavak, ragok. Például a címbéli óhajító ige értelme: „Hogy felfoghassuk esőcseppjeid.” Kikre gondol a költő? Azokra, akiket „Már rács se őriz, szerte mégse széled / e társaság, ismeri jól a széled / és hosszad is, ó maradék hazám – / és ezt már fegyelemnek mondanám.”

jelentőséget. S akár ennek a Betlehemnek újabb, megejtő változatával találkozunk például akkor, amikor a három királyok egyikének, Boldizsárnak alakjában maga a költő így szól meg: „Mint jászolához új_gyermekkirálynak [...] a *lelkem lovon, térden visszajár.*”²⁰ Ha csupán „*térden*” járna vissza, nem ütne el a szokott áhítattól. De ez a gyermeki „*lovon*” – Petőfi óta, akár nádparipán – a megilletődöttség önkéntelen melegét, a meglett férfiből kiszóló, élő gyermek hitelét lopja ide. S ez visszasugárzik a mindenkor s a mindenkor „*új*” „*gyermekkirály*”-ságra is. Másutt a népmesék naivitása, szárnyaló szabadsága, derűje színezi át másként a mennyei motívumokat. „Az Éden *udvarán az Isten / lóra parancsolt s csak mosolygott: / ennyit se kellene segítsen.*”²¹

Ez a fajta gyors, meglepő szellemi, nyelvi, poétikai sziporkázás, ennek egyedi bizarrsága, a frivol módon megjelenő áhítat; a szándékosan népies, gyerekes „együgyűség”-nek álcázott éles ítéletmondás s hasonlói – mindig, kezdetől jellemezték ennek a költészetnek egyediségét, egyúttal támadhatóságát is. De talán még egy kötetben sem szerepelt ez a hangnem ilyen súllyal, ilyen mennyiségben, de főleg: ilyen kiforrott változatokban, ilyen pazar és színes bőséggel, mint itt. Verseket és vers-sorozatokat, sajátos versformákat és „belső szülemelésű” verselési szabályokat, öntörvényeket, lírai műformákat teremt ez a fajta ihlet, egyre merészebben és bravúrosabban.

Bár csupán a költészet mellékes háttereként lennének jelen a hétköznapok. Ha méltóképpen nem segítők, legalább nem állandóan akadályozó tényezőként. Hogy ne az jutna minduntalan a költő eszébe:

„...mindenki, mindössze halandó, halhatatlan, élhetetlen...”

„...*megcsalt, kinevetett [...] kitüntetett és elfelejtett*”²² – folytatnám ismét a helyzet- és önjellemzőnek vélt lírai mondatot, amelyet érdemes továbbkerekíteni: „...*csupán engedni kell / a testet [...] s akár az / antik romok: a csontok, az inak, a zsigerek*

²⁰ *Nemzeti gyermekszoba*. 6. Boldizsár. 113.

²¹ *Honfoglaló*. 53.

²² *A test edénye*. In: *Felhősödik a mondatokban*. 27–28.

szövetségében a szürkeállomány rózsaszín márványa” ... Ez az, amely

...mint valami feliratot, megőrzi, fenntartja egyetlen lehetséges intézményét, az embert, a különben korahalottat, a törékeny testűt is, élve, mint az ügyesen faragott fát, jól szőtt szövetet, teleírt papirost s forgó korongon szépen megmunkált edényeket.

Ezekben az években, ezekben az adott helyzetekben mi is szóló voltaképpen e mellett, az ily módon felfogott „ember”, a „törékeny testű” „korahalott” megőrzése, fenntartása mellett? (Szól-e valami egyáltalán?)

Miközben sorra érkeznek a meghívók, zajlanak az ünneplések, sorra érkeznek a riasztó mennyei jelek is. Az erőltetett menet, a több évtizedes, folyamatos, sőt növekvő feszültségek idő előtt koptatják el a fizikumot, az idegrendszert. Sorra tiltakoznak, zendülnek az életet hordozó belső szervek. („A szív jelentkezik [...] a szívem készül, nem törődik, velem / mi lesz...”²³) Bár a költői borongás mélabúja diktálná a verssorokat. S az olyan kitételeket, amelyek szerint csak annyi az igyekezet, „*hogyan egykori erőnk / száználmas maradékával kétféle / kerüljek még át... / ... kétezerig.*”²⁴

A mindennapi élet egyszerű, prózai beszámolóit talán a legegységesebbek. A figyelem előterében továbbra is a közös irodalmi ügyek viszonyosságai állnak. „*Megjelent az új Helikon: a képe-kínézése szebb, de a Korunkat botrányok közepette maholnap lakoltatják ki, egyetlen helyiségbe.*” S miközben örvend az azévi (1993) könyvhétre ígérkező saját kötetemnek (az első összegyűjtött erdélyi tematikájú kötetnek), már a mondat második felében újabb gyászír áll: „... de ma kaptam Székely János özvegyének, Varró Ilonának a halálhírét Vásárhelyről”. S hasonlóan vegyes érzelmek kísérik, s bizonytalanság övezi a bukaresti magyar lapról szóló hírt is. „*A hét újra beindult, 6 hetes szünet, meg-szünet veszélye után. De itt a közeljövőben minden*

²³ Szívzörej. In: *Felhősödik a mondatokban*. 10.

²⁴ *Üzenet vissza*. Uo. 16.

könyvkiadási esély megszűnőben stb.” S így összegez: „Szóval hullámzunk.” Ehhez csatolódik a személyes keserűség, a lelki-fizikai: „Nekem azt se szabad már. Se örülni, se bánatulni!” Saját hogylétéről írva így egyszerűsít: „Meg-va-gyok.” Hozzáteszi: „Ez a pontos szó.” S a folytatás néhány képet ad ehhez a szagatott, egyszavas mondathoz: „A sok kód és időjárás, front-változás megkínoz, van úgy, hogy Gyöngyi kell rámkiáltson...” „...érzékenyülök, mint valami 80 éves, de főleg (állítólag én) bebeszélem magamnak, hogy »nincs sok hátra«! Mindenesetre vannak jelek...” Érthető és elengedhetetlen a tennivalók mérlegelése. Hiszen utólag kiderült, hogy öntudatlanul átesett egy infarktuson. Készül arra, hogy Pesten alávesse magát egy teljes, alapos kivizsgálásnak.²⁵ Szeretné, ha csak a tél elmúltával kerülne erre sor. De közben arra is fel kell készülnie, hogy „ne adj Isten, újabb baj jön”, s akkor nem lehet halogatni az utat. Úgy véli, hogy most „stagnálás szinten” van „csak” rosszul.

Sikerül azonban átevickélnie a hosszú télen, nagyobb baj nélkül. A márciusban érkező levél hangvétele már szinte a régi derűt árasztja. Olyan terveket forgat a fejében és latolgat, mint az Európai Protestáns Szabadegyetem az évben Erdélyben, Szováta tervezett vándorgyűlése. Kénytelen számolni saját megrendült egészségével. Ez olyan elképzelés, „Amit én már Szováta domborzata (hegyre fel, hegyre le minden percben) miatt se biztos, hogy kibírok, de az ő kívánságukra itt kell lennem. Ez pedig május közepére esik éppen.” Számol a szíve gondjaival, de nem tartja lehetetlennek, közbenső megoldáson tűnődik.

„Na de minden attól is függ, hogy:
mit mondanak a doktorbácsik majd odaát

²⁵ Kolozsvár, 1993. január 20. „(rosszabbul mindenesetre nem lehetek, mint mielőtt konstatálták, hogy infarktus volt s kezelni, gyógyszerelni kezdtek...); „amíg ott [Pesten] is meg nem néznek, a gépek (nem is annyira a doktorbácsik) nem nyilatkoznak, [...] addig nincs béke az olajfák alatt. Ám örülök, hogy leveled szerint, Veled, s általad Ádámmal [Balogh Ádám a már említett kitűnő orvos barát, akit akkor neveznek ki főorvosnak Szegedre] is teljes egyetértésben vagyok: egyre húznám, hogy a telet kihúzzam itthon, nem szeretnék (még mentőkocsiban sem) télvíz idején átkelni! Majd. Ha ráér!” Utószóként aláhúzva, újra hangsúlyozza: „A bp-i vizsgálat (ha muszáj: kórház) az egyetlen elfogadható megoldás számomra! Szegény Ádámnak most van elég gondja Szegeden [...] Lám a beteg még válogat is!...”

én milyen állapotban leszek!"

Mindenesetre, nagy öröömre várhatom Aliékat „*a húsvét utáni héten*”, április 12–30-a között. Variációk lehetségesek „*egyelőre tisztázatlan, hogy vonattal vagy átvisz valaki*”. S az a jó, hogy itt már csak mintegy mumusként jelenik meg a téli nyomasztó gond („*a mentőt semmiképpen nem szeretném, isten ne adja, majd ha olyan állapotban leszek!*”). A helyzetkép bizakodó („*ígéretek-remények szerint nem kell kórházba feküdni egy-két EKG-ért*”). Persze azért már fenn kell állania az óvatosságnak, de most végre újra a szokásos akasztófahumorról ír: „*Ha pedig súlyosabb dolog derül ki, ott a sírhelyem, tavalý váltottam meg.*”

Megnyugtató számomra a levél egész hangvétele. „*Dolgozom, ez tart még életben.*” „*Most épp a Csetri Bethlen Gábor-monográfiájáról írok recenziót.*” S számomra viszont a következő, bagatellizálóan jelentkező kis mondat a fontos: „*...De versikéket is.*” Ezt a hírt is a szokásos, önironikus tréfákozás követi: „*Úgy kell nekem. Ha abbahagyom, úgyis vége, abba fogom hagyni.*” Szintén régi szokás feléledésének látom azt, hogy ön-parodisztikusan ír az időjárásról csakúgy, mint munkaterveiről: „*...itt a jó havas tavasz. Ezután minden évszakot máskor (és máshol) tartanak meg. Amáliát például Szomáliában.*” „*Én most kezdtem bele korszag-összegezõ művembe, címe: A sznobériai garnizon.*²⁶ *A napjaim is így követik egymást: kedv, szerda, csütörtök...*” Milyen jólesik újra a hagyományos szójátékokkal találkozni! S az még inkább: „*Abbahagytam a marháskodást, de tényleg egészen jól vagyok (ma) s a lábamban is kevesebb a víz. Biztos felment a fejembe.*”²⁷

Külön öröm, hogy olvasta a januári Tiszatájban napvilágot látott, kettőnk irodalmi dolgairól számvetésbe kezdő közleményt, s tetszett. „*Szívbéli gratuláció a januári Tiszatájban elkezdett (?) folyamathoz*²⁸, *remélem folytatása lesz.*” Biztató – (könnyelmű?) –

²⁶ Ali egyik kedvenc ifjúkori olvasmánya, a korabeli nagy könyvsiker mintájára (Markovits Rodion: *Szibériai garnizon*. I–II. Kollektív riportregény. Genius Kiadás, [Budapest] (é. n. Első kiadás: Kolozsvár 1927. Tizenötödik kiadás. 58 – 62.000).

²⁷ Kolozsvár, 1993. március 29. A levél befejezése is fenntartja az uralkodó derút: (A megváltott sírhely emlegetése után): „*Na addig is öntözködés helyett húsvéti puzsi Nektek! – Ali bácsi és Gyöngyi néne.*”

²⁸ Az írás: *Bölcsészemlékek és irodalomtörténet*. (Szeged–Kolozsvár, 1955–1992.) Tiszatáj, 1993/1. 16–20. Ugyanebben az évben a könyvhétre megjelenő

kecsegtetés: „itt is elővettük a közel 30-35 éves leveleket és mindenképpen meglesz a másolat róluk.”²⁹ Akkoriban azért Alit úgy fellelkesítette a visszaidézett hajdankori diáklevelezés, hogy egyetemi évfolyamtársát, első levelezőmet: Sándor Dénest is keresni kezdi.³⁰ Legjobban ennek a talán legegyszerűbb summázásnak (egyetértésnek) örvendek: „Tanulságosan következetesek voltunk-vagyunk.”³¹

Valóban. S az elemi aggodalmak után, ezek elmúltával még jobban méltányoljuk, hogy még ebben az évben (1993) sikerül a kellemes pesti együttlét. (Annak ellenére, hogy közben váratlanul, hosszabb időre én is kórházba kerülök.) Igazzá válik a hihetetlen – utólag örvendek, hogy fényképen is megörökítettem – : mintegy „szerepet cserélve” Ali hozza ünnepélyesen saját kész kéziratomat, a leendő könyvheti „könyvünket”.³²

Ennek az évnek élményeit s főként az élmények summáját joggal társítom még azzal a – sajnos, mulandónak bizonyuló – jóérzéssel, hogy minden hányattatás ellenére a régi kolozsvári barátok, eszmetársak között él (fennáll, helyreáll) a pályakezdetektől kísérő egyetértés. Kolozsvári Papp László (akkor már volt férjem) az MTV-nél dolgozik, s elsők közt Aliról szeretne felvételt készíteni. Gyimesi Éva és Ali között még a régi a kapcsolat. A levélből csak sejtődhetnek az eltávolodás jelei.³³ A Kántor házaspár ezen a nyáron jár amerikai körúton. (Őrzöm a torontói képeslapot, a Niagara-sorozatot.) Aliék után nem sokkal Kopacz Mari is megfordul nálam (könyveket küldök vele Alinak). A

erdélyi könyvem bevezetése lesz. A kötet címe végül megfelel a Tiszatáj-közlemény alcímének. (*Szeged–Kolozsvár, 1955–1992*. Pesti Szalon Kiadó, Budapest 1993.)

²⁹ Kolozsvár, 1993. március 29. Sajnos, ez nem sikerült. Közel ötven év irodalmi barátságát felidéző mostani könyvemem ezért érzem csonkának.

³⁰ „Apropó: Sándor Dénesnek, hogy el ne vesszen [...] olyan hozzávetőleges címe van, hogy »megyei tanfelügyelőség«, még nem továbbítottam, de »köv.«.”

³¹ Uo.

³² A már említett *Szeged–Kolozsvár, 1955–1992* nyomdakész kéziratát. Gyimesi Évával együtt dedikáljuk könyveinket. Ő a *Honvágy a hazában* című kötetét, amely ugyanannál a kiadónál, ugyanabban a sorban jelenik meg (Kőrössi P. József kiadójánál, a Pesti Szalonnál).

³³ Erre vonatkozik a már idézett márciusi levél egy részlete: „Lacibácsi (KPL) volt itt, biztos elmondatott, minden rendben, kivéve, hogy a forgatócsoport hiába jött fel velem, nem vagyok interjú-alany. Amiket Évával [Gyimesi] üzentél, még nem volt alkalom rá, hogy elmondja. Mostanában ő nagyon elfoglalt, én meg nem járok sehova, csak itthon vagyok elérhető, a telefonunk pedig általában nem működőképes.”

hűséges összekötő a Berzsenyi Társaság lelke: Király Zoltánné, Ági. Ő lankadatlan ír, szervez, tartja a régi kapcsolatot az erdélyi írókkal.

Az 1993-as évnek még van egy – számomra izgalmas, játékos – rejtélye is. Nyáron, már újra Kolozsvárról Ali írja nekem: „Ági [lányunk, aki nagyanyját látogatja Kolozsváron] *elutazása után egy nappal jött meg a küldeményed Cír [Kopacz Mari] révén. Hát ez egyenesen fantasztikus, ebből előszót kell csinálni a könyvhöz! Csak tudjam befejezni és elküldeni. Köszönöm szívből, itt rövidesen megjelenik a cikk a kötetedről s a vers is.*”³⁴

Vajon valóban mintegy „bekerekedik” közös élményeink irodalomtörténete?

A közös vágy: a kitörés a „vasfüggöny” mögül – lényegében, ha késve és viszontagságosan is –, csak sikerült! Sohasem sikerült volna az emigráns magyar kortársak segítségével nélkül. S kimagasló szerepet játszottak benne a kinn, „Nyugaton” létrehozott és működő magyar irodalmi szervezetek, élen a Mikes Körrel. S most, lám, megérhettük a közös könyvhetet; a magyar írók világtalálkozóját, s más együttes konferenciákat. Már ők jönnek, jöhetnek, még Erdélybe is vándorgyűlést tartani! De hiszen hol van már a „vasfüggöny”? Utódaink akadálytalanul járhatnak át a határokon. S valóban: ezek a határok már csak eszmei határok lesznek? Mintegy átszellemülnek?

Magánemberi síkon egy efféle, biztató kör visszatérő vonalának érzem, hogy Edit, aki az első, állandó, áldozatos befogadó házigazda volt oly sokunk számára – életében először eljut velünk Kolozsvárra. Kopacz Mari addigra egy nagyszerű régi kolozsvári

³⁴ Kolozsvár, 1993. július 10. (Képeslap a Bánffy-palotával.) Ez az az írás, amelyet – saját elküldött kézírataim híján – nem tudok azonosítani. Sokért nem adnám. Az is jellemző, hogy ugyanitt kéri Ali, szerezzem meg Gecse Géza könyvét (*Bizáncról – Bizáncig*. 1993), amelyet akkor már tárolok számára. (Érdemes lenne egyébként az évtizedek során forgalmazott: kért, küldött, olvasott, vitatott könyvek listáját összeállítani – még hozzávetőlegesen is. Jellemző szellemi körképet adna. Különösen, ha számba lehetne venni a szenvedélyes olvasó, könyvgyűjtő Aladár listáját, rekonstruálni a maga hihetetlen bőségével és sokszínűségével. Akkor érintett meg igazán állandó érdeklődésének alig követhető tágassága, amikor összebarátkozunk az igazán rendhagyóan tájékozott, elmélyült orientalista házaspárral (Puskás Ildikó indológus, Simon Róbert perzsológus). Az egyre tágabb körű, nagy beszélgetés során (s persze számtalan közös olvasmányemlék felbukkanása után) egyszer Robi diadallal felugrik: „Ildikó! Képzeld, találtunk egy könyvet, amit Ali nem olvasott!”

ház tulajdonosa. Ő a vendéglátó. Edit viszi a hármас csapatot autóján. (Ez még nemigen változott, a többi résztvevőnek nincs s nem is lesz kocsija.) Akkor még Aladár is győzi – igaz, nehezen – a kirándulást. Így együtt megyünk Torockóra, Nagyenyedre – s a Tordai-hasadéknál készül a közös fénykép. (Erre utal a 92-es, nyárvégi levél: „most már nem bírnám ki a szalonnasütést”³⁵)

„Az utazás, mint otthon végre csobogásával betakar”³⁶

A kilencvenes évek nagy ajándéka számomra az, hogy – legalább átmenetileg – egyféle „öregdiákok kollégiumában” élhettünk Aliékkal együtt Pesten. A dolgok logikája úgy hozta, hogy végre rendszeresen járhattak át, hozzánk. Saját családi lakásfeltételeink pedig szintén kínálták az esélyt, hogy külön szobát tarthassunk fenn számukra. Így könnyedén és természetesen alakult ki a közös, ingázó életmód, az együttlakás, munkálkodás, gazdálkodás, előbb a Csengery, majd a Dob utcában. (Szinte szó szerint „együtt is költöztünk”.)

Változott a családi összetétel. Előbb még Édesanyámmal, érettségiző, majd egyetemista lányommal s az ő jövő-menő barátaival (szintén irodalmár ifjak), aztán a fiatalok házassága után következett a szétköltözés (Dob utca), majd sorra a gyerekeik születése. Voltaképpen ez utóbbi esik egybe ennek az életformának a megszűnésével. (Szerencsére ez Aliék számára saját külön pesti lakást is jelent.)

Levelezésünk ebben az időszakban – érthetően – megritkul. Vagy inkább átalakul? Őrzöm azt a vaskos, közös füzetet, amelyet a telefon mellett tartottunk, s amelyben egymást váltó üzenetek (rajzok, firkák) sorakoznak sokszor hevenyészett összevisszaságban. (Kit ki vagy milyen szervezet keresett, hol, mikor kér visszahívást; ki hova utazott – vagy szaladt – el, mit hagyott hátra stb. Akkor még nem volt üzenetrögzítőnk.) Visszapillantva, ez a füzet jól tükrözi a sűrű, szerteágazó programokat. Jeles irodalmi névsor is kerekedik ki belőle. Egyre több benne a rajz, az ötlet – a vers sem hiányzik. Az egész azt a

³⁵ Kolozsvár, 1992. augusztus 31.

³⁶ *Nem kutatom tovább a titkát.* In: *Felhősödik a mondatokban.* 49.

képzetet kelti, mintha a lakásban élők folyamatos mozgásban lennének. Ez nem is alaptalan. Aliék ittletükkor sorra meghívásoknak tesznek eleget, rádiófelvételek, irodalmi estek követik egymást. Sorra járják a hazai megyéket, városokat. (A Berzsenyi Társaság ezen belül kiváltságos, állandó szerepet játszik, Király Ági jóvoltából.) Átmenő forgalom is bőven akad: Pozsonytól Ujvidékig, Hollandiáig. Az ifjak (egyetemisták) életkora eleve az állandó mozgást diktálja s a kalandos útiterveket (Afrikától a Közel-Keletig: Szíriáig). Jómagam hetente utazom a szegedi egyetemre – s persze a tanulmányutak lehetőségeit is megragadom, amikor lehet. Így a házi „üzenőfüzet” szükséges és állandóan gyarapszik. Ebben a mozgalmas életben sokszor mindennapi mozzanatok nyomán is keletkezik egy-egy Aladár-vers.

Kedves – a mából felidézve is meglepetésszerű például az az alkalom, amikor – szegény vendégekre fűtyülve s egyik gyengémnek, passziómnak engedve – leülök a zongorához, s elmerülök egyik kedvenc Haydn-szonátámba. Észre sem veszem, hogy közben Gyöngyi és Ali lábujjhegyen bejönnek és mögöttem letelepszene. Alinál persze papír-ceruza – ír. Így kapom tőle a *Haydn hallgatása közben* című verset, mint egy karácsonyi ajándékot. Külön kitüntetésként ér, hogy többször is a közös, nagyszerű (hozzátennem: „megváltó”, „utolsó nagy remény”) zeneélményekhez asszociál, szellemi testvéreként. (Ilyen a nagy büszkeséggel számon tartott – nekem dedikált verse a „*Kunst der Fuge*”). Irodalmi emlékek származnak sokszor az állandó, kölcsönös szaladgálásból, utazásokból is. Például egy nyáron – míg én utazom, lehet, hogy éppen Erdélybe (?) – biztatom Alit, hogy üssön tanyát a nagy íróasztalon! (A vendégszobában csak kisebb íróasztal fér el.) S hazatérve – sajnos, hevenyészett papíron, de igazán nem-hevenyészett – verset találok, megilletődve, az íróasztal üveglapján.³⁷ Egy nyáron Apámról (a szepességi születésű, részben amatőr természetbúvár, zenész, kertész stb. hányatott sorsáról) beszélgetünk. S Ali döbrent rá: most lenne 100 éves! Ennek kapcsán is nagy becsben tartott verset kapok (*Ecce homo*). Máskor egy rejtélyes beugrató

³⁷ *Asztali arcom – „Klárának íróasztal-használat fejében, születésnapjára, virág helyett”.* (Innen tudom, hogy a vers augusztusi keltezésű kell legyen.)

telefonhívás. Jót nevetünk rajta, s Ali gyors verset rögtönöz a kísértetjárással fenyegető telefonálónak.³⁸

Csak nosztalgiával tudok visszagondolni erre a kedves – talán „diákosnak” nevezhető – közös létezésre. Tekinthető ez családinak, barátinak, még inkább talán bajtársinak, munkatársinak. Állandó telefonok, ügyintézők, külön és közös elfoglaltságok, utak, irodalmi estek természetes tartozékai ennek az életnek. Úgy tűnik, hogy éppen a fiatalok állandó jelenléte, alakuló új élete is elevenné teszi. (Lányomon és barátain kívül idetartoznak doktoranduszaim is: Tarjányi Eszter, később Margittai Gábor, Major Anita és mások. Ma már kedves kollégák.) De az idősebb generáció családi és baráti tagjai nem kevésbé fontosak.³⁹ S közös életünk hasonló, elmaradhatatlan kísérői a fellátogató, átutazó, esetleg megszálló közös barátok, kollégák, ismerősök. Köztük persze a már külön kiemelt Panek Zoltán megszokott vendég. Másik főszereplő és közvetítő (egyben, 1989 után a Helikon ügyeinek intézője): Sigmond Pista, a nálunk méltatlanul kevésbé ismert, kitűnő író.⁴⁰ Ő régóta közeli barátunk. Kolozsváron, Alinál ismertük meg – „testvér”-jelenség –, ahogy tréfálkozni szoktunk velük, igaz: ők ketten még óvodástársak voltak Tordán. Mi, Pesten, kezdetől rokonszenvvel „megörököltük”. Ő nevezte el az erzsébetvárosi lakásokat „Széles Szálló”-nak. A régen említett „Lazac” (Horváth László orvos)⁴¹ s mások is fel-felbukkantak.

Voltaképpen az az életforma folytatódott – csak talán tovább bővült? –, amely még fiatal házasságunkban kialakult, az albérlettől kezdődően, s végigkísérte költözéseinket⁴². Akkoriban is Aladár volt az első számú, várt vendég, majd Tokay Gyuriék,

³⁸ Tudtommal sehol sem jelent meg. Lehet, hogy Ali is elfelejtette, vagy eleve műhelyforgácsnak tekintette.

³⁹ A „nagyanyák”: Édesanyám és kolozsvári Anyósom rendszeres, örömmel látott vendégek. De velük közös kortárs barátaink is vannak: a méltatlan elfelejtett (bádoki) Soós László, író; Volly István, a népzene gyűjtő. Lásd később.

⁴⁰ Kitűnő, de kétségtelenül nem könnyen befogadható, egyedülálló, merész, morbid köteteivel.

⁴¹ „Lazac” (Horváth László orvos) életútja nem irodalmi. A jobb sorsra érdemes kisebbségi értelmiségi egyik szomorú létváltozatára lehetne példa. Kolozsvári Papp László már említett, kitűnő regényében (*Madarak voltunk*) modellként szerepel.

⁴² A maga módján ez a lakás talán szerény rokona volt a legendás kolozsvári padlásszobának.

később Rajhona Ádám, Koszta Gabriella. Válásunk óta s persze 1989 után fokozottan kitágult ez a kör, főként határon túli írókcsapattal, házaspárokkal (Juhász Erzsike, Danyi Magdi, Balla D. Károlyék), máskor nyugati országokból való vendégekkel. (Nyelvyakorlás. Ez utóbbihoz hozzásegített az Ugrin Aranka – Bodrog Miklós házaspár is, akik ekkor a szomszédban laktak. Sajnos, rövid ideig.) „Emigráns” magyar irodalmár kollégáink ritkábban s inkább látogatóként fordultak elő: az ő anyagi feltételeik, igényeik más megoldásokat tettek lehetővé. Így voltaképpen kedves kivételként marad fenn bennem az az alkalom, amikor Aliékkal együtt Czigányékat hívtuk hozzánk vacsorára.⁴³ Kibédi Varga Áron, a Mikes-tagok (Tánczos Ottó s a kedves, kolozsvári születésű, brüsszeli orvos és öccse stb.) többször jártak otthonunkban. Szépfalusiék meg természetesen még gyakrabban.

Persze a szokásos baráti, munkatársi kör tagjai közben gyakran megfordulnak nálunk. Kivétel az intézeti kollégák csapata, akikkel külön összejöveteleket tartunk. A szegedi tanártársak is ritkán vetődnek felénk: ha felutaznak, ügyeiket intézik. (Példa a legrégebb közös barát: Iliá Miska, aki Pesten elérhetetlen.) Leghűbbek a szigligeti, nagymarosi művésztelepekről összejövők, a közel lakó Karmazsin házaspár s a Nagymarosról bicikliző Péter („Csontváry Kosztka Péter”), a szobrász,⁴⁴ aki nagy tisztelettel veszi körül Aladárt, s kitűnő bronzplakettet készít róla. De a Nagyanyákkal közös, velük kortárs barátaink is vannak. Előszeretettel tartjuk a kapcsolatot az olyan, még a második világháború előtti irodalmi, művészeti életet jól ismerő s arról szívesen anekdotázó „hadastyánokkal”, mint (bádoki) Soós László, az író, volt rádiós, aki katonai, tiszti tapasztalatból ismerte a Don-kanyart, s elsőként örökítette meg regényben is ezt a sötét

⁴³ Velük a diákkorunkra visszavezethető barátság változatlan maradt.

⁴⁴ Karmazsin László még a hivatalos design-képzést megelőző, voltaképp első magyar formatervező, többszörösen díjazott. Kaubek Péter pedig joggal nyerheti a „Csontváry Kosztka” előnevet, mivel a nagy elődhöz hasonló következetes megszállottsággal rendszeresen dolgozik Egyiptomban és Indiában, miközben szerzetesi szegénységben él Nagymaroson egy trafóházban. Különbség annyi, hogy ő kerékpárral járja keleti útjait. Aladárról készített plakettjéhez hasonlóan a kölcsönös személyes vonzalom áll Kákosy Lászlót (az európai hírű egyiptológust) megőrkítő mellszobra mögött is.

időszakot⁴⁵, Volly Istvánnal, a népzene gyűjtővel, Pásztori Ditta hú kísérelőjével stb.

A fő vonzerő persze Aladár, akinek a szeretetre méltó személyisége, kedélye, villódzó szelleme, enciklopédikus jártassága a nyugati világ magyar irodalmárait is okkal lenyűgözi.

A levelezés helyett tehát végre több az élőszó. Az egyre kevesebb levél is legtöbbször voltaképpen szervező jellegű. Például az 1994-es év tisztázatlan, rendezetlen kérdések halmozódásával kezdődik. Ahogyan ezt előre vetíti már az első januári levél is: „*remélem jól vagytok. Mert mi se.*” Ez a bevezetés nem sok jót ígér.⁴⁶ A sorok folyamán kiviláglik, hogy túl az egészségügyi gondokon (vagy talán éppen ezek okozóiként is?) irodalmi problémák is nagy szerepet játszanak a rossz közérzetben: „*aggódom veszem üzeneted, hogy Kortársék nem tudják tartani tovább, ezért mellékelek egy megbízatást, remélem jó lesz, elég lesz.*”⁴⁷ Az keseríti leginkább, hogy „*Egyébként ők egyetlen szót se írtak, miután én táviratban és levélben bejelentettem idejében, hogy nem tudok ott lenni. Még Szakolczay is egy furcsa szövegű levelet írt (hogy köszöni az együttműködést – slussz!).*” S ennek az ügynek kapcsán itt feltárul az a furcsa, egyetemesen méltatlan gazdasági helyzet, amely lényegében valamennyi határon túli magyar íróat sújt. S amelyről nem szokás (s

⁴⁵ (bádoki) Soós László írói-emberi történetét, könyvei sorsát többször megírtam. (*Hálás utókor?* Miskolc 2000. 86–92.) más, hasonló elfeledettekkel (*Molnár Katával, Mollinár Gizellával*) egy ciklusban (*Feltáratlan értékek a magyar irodalomban*). Máiig folytatódik ennek a meglepő visszhangja: Münchenből, Svájcából kerestek érdeklődők, hozzátartozók; Mollinár G. volt lakása falán emléktáblát avattunk. Budapesten a Rudnay Kör tartja számon, s e sorok írása közben Kő Pál keresett meg, aki szobrot készül faragni róla.

⁴⁶ „*Ez a sok időváltás, front nagyon gyötör és elmúlhatatlan dührohamok szállnak rám mindhalálig, ahogy Móriczka Zsigmondka mondaná. [...] pillanatnyilag hála Neked is, nem gyógyszeren fog múlni, ha felfordulok. Mozdulni nem mozdulunk, ezért ...*” (Kolozsvár, 1994. január 15.)

⁴⁷ 1993 decemberében volt a Kortárs-díj ünnepélyes átadása Budapesten. Erre várták Alit személyesen, s ide nem tudott eljönni. Ezért kért (és hatalmazott meg) a következő év elején az „*irodalmi díjam átvételére*”. A nekem küldött papír teljes szövege: „*Nyilatkozat Alulírott Lászlóffy Aladár lakcímem 3400 – Cluj (Kolozsvár) Str. Braşov 36 / Románia ezennel felhatalmazom dr. Széles Klárát 1074 – Budapest, Csengery u. 24., hogy irodalmi díjam összegét a Kortárs folyóirattól átvegye. 1994. január 15. – Lászlóffy Aladár.*” A levélen nincs dátum. A postabélyegző elmosódott. (Feltehetően a megírás – 1994. január 15. – után adhatta fel.)

talán nem is tanácsos?) beszélni. A kulisszák mögött zajlik, megalázóan 1989 előtt, de íme, utána is. „Csak át ne küldjék a Jogvédőhöz, mert az a párezer forint amit majd levonnak kezelési költségül nekünk egy hónapi megélhetés, kár lenne nagyvonalúságból odavesznie.” S felvillanhat egy pillanatra, egy példa formájában, az a több malomkő közötti őrlődés, amely ugyancsak a kisebbségi magyar írók állandó, hatalmas többletterhe. „Ugyanis szeptember óta most már hivatalosan is »fizetés nélküli szabadságban« sínylődünk s abból élünk (nemcsak mi, mindenki), amit beváltunk.”⁴⁸

A kísérőlevél folytatásában egyéb bonyodalmakról is szó van. „Engem Serfőző értesített, hogy a náluk levő kötet nem kapott támogatást, de a Peténél lévő igen.” (S erfőző Simon, a miskolci Felsőmagyarország Kiadó igazgatója.) Ő Aladár esszéköteteit jelenteti meg sorra. Akkor éppen a *Botrány Gordiuszban* címűről van szó. Pete György Szombathelyen az *Életünk Könyvek* sorozatban a *Kőfalon kőszó* című Lászlóffy Aladár-verseskötettel pályázott. Végül mindkét könyv szerencsésen napvilágot látott, még az 1994-es évben. De ezt a levél megírása idején nem lehetett tudni. S az efféle halmozott bizonytalanságok áldatlan hatását csak az ismerheti, aki volt már (s ilyen huzamosan) efféle, több felől függő, kiszolgáltatott helyzetben. Létfenntartási, fizikai és lelkiállapot nehezen választható el egymástól. S a levél egésze – úgy olvasom – a fenti függőségek s főként az ezeket tetéző tájékoztatáshiány, pszichikai nihil miatt elkeseredett. „Pete nem írt egy sort se, amióta nálad kereste a korrekturát, amit az ő utasítása szerint még októberben az Írószövetség könyvtárában hagyunk.” Persze valószínűen egy láncolat folytatásáról van szó: Pete György nem írhat biztos választ addig, amíg maga sem rendelkezik ezzel. S hasonló a helyzet a Kortárs-üggyel kapcsolatos homállal is. De mindez nem könnyíti Ali számára a tisztánlátást, nem nyugtathatja meg. Azért marad hely a bizakodás számára is. „Remélem ő [Pete György] kész tények elé állít majd, se szerződés stb.” Minden ok megvan a bizonytalanságérzetre. Hiszen bizonyos szempontból az ottani kiadók is hasonlóan viselkednek: „A *Kriterion* se fizetett az idén (93-ban) senkinek máig, de halljuk, hogy ott árusítják a könyveinket forintért. Tök a

⁴⁸ Uo.

tromf!” Ezek után a hírek után nem csoda, hogy a búcsúzás egyelőre csak a jövőbeli vigasz reménye: „Ennél vidámabb is leszek még.”

S valóban, a későbbiekben szerencsére megoldódnak a rejtélyek. Előbb, még az év elején, egymást követő alkalmak, találkozók körvonalai rajzolódnak fel.

„Úgy néz ki, hogy a keszthelyi Helikonra vonulóban (a szerkesztőséget hívták meg) május 3 körül mennénk. Ezt egy lendvai »kirándulással« is összekötjük [tehát Szlovéniával], ha kijön a lépés, mert az idén oda hívtak a Protestáns Szabadegyetemre...” – így szól a következő, 1994 március 15-i levél. Irodalmi szervező, de közben, sajnos, mindig egészségügyben szükséges intézkedés jellegű is. Az írás így folytatódik: „...a Protestáns Szabadegyetemre (ami tavaly itt Szovátán volt, de én ott voltam éppen kórházban) és az esedékes orvosi vizsgálatot is megejteném újra”.

Súlyos, folyamatos gond ez most már. Mégsem marad el a mindig enyhítő humoros fordulat sem. Ági lányom esküvőjére készülünk, s ehhez gratulálva hozzáfűzi (a régi jó kedély jelei végre, újra!): „mi is házasságot kötöttünk egy elvált antennával, melyen azok szerint, akiktől kaptuk, lehetett fogni a Duna-tévé. Mi egyelőre az antennát fogjuk, hogy le ne fújja a szél. Úgy nézek ki, mint a vén zászlótartó kétfelől egy-egy menyéttel (mert nyestek is laknak a padlásainkon!)”⁴⁹

Aztán persze a szokásos „különben jól vagyunk”. S máris következnek az irodalmi híradások: „Pénteken a Röser-féle új antikváriumban a mamája, fia s néhány diákja valamint Gáll Ernőék s pár lézengő mint közönség jelenlétében »hivatalosan« felavattam Gyimesi Éva könyvének kolozsvári árusítását.”⁵⁰ Hozzáteszi kedvesen: „Ott mutatta diadallal a tulajdonos a te könyvedet is” (a Szeged–Kolozsvárt). Ám azzal is ki kell egészítenie: „De összesen 2 példánya került. Jó lenne, ha

⁴⁹ Kolozsvár, 1994. március 15. (Ez az a ritka hely, ahol Alit szakszerűtlen megjegyzésen lehet fogni. Hiszen a „menyét” és a „nyest” hasonlít – de két különböző kisemlős.) Aladár derűsebb hangulatát s állandóan működő nyelvi leleményét érzékelteti már a levél megszólítása is: „Drága Klári és Nyulakok”. (Akkoriban együtt tanyáztunk a nyári esküvőre készülő jegyespárral.)

⁵⁰ A *Honvág a hazában* című, a Pesti Szalonnánál megjelent kötetről van szó.

következő kolozsvári jelenléted alkalmával (pár példányát – legalább 20-at) felhalmozva addig itt, veled is megejtenénk egy ilyen »találkozót«.⁵¹ Hagyománnyá volna tehető ez itt, de hát szép nagy a rendszertelenség és a széthúzás.” Külön örvendek annak, hogy azt olvasom tovább: „*Ilia Miskának is írtam (verset dedikáltam neki ...)*.”⁵² Szívesen teljesítem a kérést, hogy megszerezsem a Forrás folyóiratnak azt a számát, ahol ez s egy másik, kezelő-orvosnak szóló vers van. Persze, az esik legjobban, hogy nemcsak elolvasta, de meg is írta „*A Tiszatájnak, [...] hogy itt közvéleményszerűen örültünk a mellékletben elkezdett Széleskönyvnek és szeretnénk a folytatást is látni*.”⁵³ Azt fájjalom, de voltaképpen nem csodálom – a jelzettek túlterheltségének ismeretében –, hogy a közvetlen, személyes szegedi levélkapcsolat éppen szünetel. („...ő [Ilia Miska] *elhallgatott és Ádámékról-tól sincs nagyon régen hírem.*”) Nagy elismeréssel és megnyugvással hallok viszont, hogy Ali egyik leghűségesebb, legáldozatosabb hívére változatlan állhatatossággal most is bizton lehet számítani. („*Hubert Ferike*⁵⁴ *révén újabb fontos gyógyszerek jöttek s jönnek János szívbillentyűjének karbantartására.*”) A levélbefejezés a korabeli postai viszonyokat jellemzi szellemesen („...*felhasználom az alkalmat, hogy Kata megy [...] s bedobja ezt, mert a posta továbbra is olyan, mint Kossuth temetése volt: a menet eleje már májusban lesz, mire a vége...*”).

Tehát 1994. március végétől mintha kezdene kiderülni az ég: „*nagyon tavaszodik a jó híreket kapjuk folyamatosan*” – kezdődik a következő képeslap. S hasonlóan folytatódik: „*Úgy néz ki, hogy május 2-től Keszthelyre kell a Helikonnak vonulni, hanem a Peteféle könyvhét is fenyeget...*” Persze, a „fenyegetés” tréfás értelmű.

⁵¹ Ehhez a tervhez és teljesületlenségéhez egy konkrét adalék: végül elkerült Kolozsvárra a könyvből (az Illyés Alapítvány s főként Gyimesi Éva jóvoltából) 500–700 példány. Ámde a bemutatóra, a terjesztésre nem került sor.

⁵² *Ilia Mihálynak (A repülés a zuhanásban. 136.)*.

⁵³ Kolozsvár, 1994. március 15. Gyöngyike utóirata igen jólesik, a jól ismert családi ingerkedéssel együtt: „*A könyved lelkesen olvasom éjjelente, nappal ugyanis Ali hajkurász és nem hagy olvasni. Tudod milyen.*”

⁵⁴ Hubert Ferenc igen régi, állandó híve Alinak. Segítőkétségében szinte nem ismer lehetetlent. 1989 után szervezője és működtetője egy, a könyvforgalom fellendítésébe besegíteni kész szervezetnek. (Lehet, hogy több a jóindulat ebben, mint az eredmény.)

Hiszen a rég várt, Szombathelyen készülődő új verseskötetről van szó.

S valóban sikerülnek is a tervek. A keszthelyi találkozó után a Csengery utcai „szép napok” egyik emlékezetes – s véletlenül fényképeken is megörökített – eseménye az, amikor az 1989 utáni első, Magyarországon megjelenő verskötetet várjuk, s az meg is érkezik. A *Kőfalon kőszó* ez a várva várt nyomtatott kötet. Pete György hozza. Ő akkor az *Életünk lelke* – s az *Életünk* Kiadó pedig a korabeli élenjáró kiadót jelenti. Nagy szó akkor a *Kőszó* – mondhatnám itt léha fordulattal. De hiszen az öröm is efféle játékot szül – mutathatják a képek. Hogy miért jelentett akkor sokat? 1989 óta, akkor már negyedik éve, Alinak nem jelent meg kötete. (Ez a saját gyakorlatában igen szokatlan, s annál is inkább érzékelhető hiátus, mert Bukarestben rég kiadásra vár az a versgyűjtemény⁵⁵, amelyik nagy késéssel és többszöri átszerkesztés után lát majd napvilágot. A Szombathelyen kiadott kötet az ön-utolérés alkalmá, jele, ígérete; az 1990–1993 közötti lírai darabokat gyűjti egybe. Áthidalás. (A Kortárs Kiadónál is készül egy kötet, de az még várat magára.⁵⁶) Pete György tehát igen fontos hírt, könyvet hoz magával. Így jól sikerül, eredményes könyvhéttel zárul ez a nyári pesti látogatás. A szokásos búcsúzkodó, hagyatkozó cédula-levelet találom itt a levelek között, június 16-ról.⁵⁷ Kissé később (július 4-én) érkezik egy címemre küldött, Alinak szóló lap Borbándi Gyulától.⁵⁸ Jellemző a közös pesti otthon „körforgalmára”

⁵⁵ A *Keleti reneszánsz*.

⁵⁶ A *Felhősödik a mondatokban* csak 1998-ban lát napvilágot.

⁵⁷ A figyelmes Ali a fiatalokra is gondolva, fénymásolási lehetőségekre hagy cédulákat, nekem saját sokszorosított cikkeimet (Kecskés András nagy verstantörténeti kötetéről s újabb Komjáthy Jenő-kutatásokról) s a legfontosabb: leendő tiszteletpéldányok kötetét. „A szekrényben a szokásos polcon az itt felhasználandó *Házsongárdok stb. ittmaradtak továbbra is + egy pakk Európai Utas 15. sz. melyből vettem ki neked is. Sigmund vagy bárki, ha kér belőle, abból adni lehet. Kérlek tudd meg »menetközben« hol lehet a KŐFALON-t kapni (jelenleg sehol) és kellene vagy 20–30, mert mi most összesen 12 dbot tudunk hazavinni” (az oldalírkákon egymás alatt. Zelei Miklós, Mai Nap, hollandiai telefon).*

⁵⁸ Budapest 1994. július 4. (Dr. Széles Klára úrhölgynek Lászlóffy Aladár részére Budapest Csengery u. 24. II. 16.) Nyílt képeslapon közügyekről van szó. S Borbándi Gyula gyors, hatékony részvételéről a korabeli közös irodalmi életben. („...csak pár napot töltöttem Magyarországon. Jártam Hévízen az irodalmi napokon, végigültem a Hungarológiai vb. Ülését és ma elintézttem néhány hivatali ügyet. Holnap utazom vissza Münchenbe. Remélem, jól vagy, és hamarosan valahol csak összefutunk.”

az, hogy ma is itt van nálam, vagy visszakerült hozzám. Lehet, hogy nem volt érdemes továbbküldeni, Ali előbb érkezett Pestre, s itt közvetlenül olvashatta.

Az esztendő (ez a hazai könyvhetes, esküvős év) mindenesetre – minden jel szerint – jól folytatódik továbbra is. Ali következő levélkéje, verselő hangulata erre vallhat: „*Nem vagyok én eretnek – / engedek a keretnek*” – kezdi, és így folytatja: „*ez a szép papír a szerkesztőségi asztalon hevert, ahol a Cseke Péterről tartott laudációd épp most jelent meg*”.⁵⁹ A hangnem, a nyári könnyedség légköre tovább kíséri a röpké üzenetváltást. Gondolja, hogy én Szigligeten lehetek, a fiatalok nászúton. Ő pedig: „*A nagy meleg mellett a restanciával s a légszomjjal küzdök*.” Ennek ellenére: „*... gyűjtöm a neked ígért adatokat (tudom, hogy árnyalatnyiak, de nehezen gyűlnek, mindenki semmit se tud pontosan, ez a pontos diagnózis*.” (Azóta is tapasztalom ennek visszahúzó igazát.) Ali példája persze megint élet veszi a jelenségnek, s felvidít. „*Hogy például Makkai ment át előbb Mo.-ra vagy Kisgyörgy Réka első kötete stb. stb.*”⁶⁰

A nyári melegben rostokolás után ősszel megint egymást követik a közös megmozdulások s a mi találkozóink is. „*Rossz volt a nyár s a hajkurászás még folytatódik, persze én vagyok a hibás, megint azt hiszem, mindent elbírok*.” És tovább: „*Úgy néz ki, a PEN-en okt. 11-től 15-ig*”⁶¹ én is szónokolni fogok, aztán egy templomi szavalat s talán a Berzsenyiék (Király Ági) kaposvári fellépés.” Sajnos, most már ehhez elengedhetetlenül, szorosan kapcsolódik az egészségügyi ellenőrzés kötelezettsége. Amint írja, a fellépések „*mellett az őszi doktorbácsi-járást is megejthetem*”. Jó és a kapcsolatok szokott rendjét mutatja, hogy az időközben erre járó (vagy éppen családostul ittlévő?) „*Sigmond Pista által*

⁵⁹ Cseke Péter *Hazatérő szavak* című kötetének bemutatásáról van szó (Szociográfiai riportok. Püski Kiadó, Budapest 1994). A Litea könyvesbolti bemutatón elmondottak írásos változata került a Helikonhoz.

⁶⁰ Kolozsvár, 1994. július 22.

⁶¹ Ez „*A szabadság dzsungelében*” című regionális konferencia. „*A hagyomány és a modernség földje a XX. században: Közép-Európa*” témáról, a Petőfi Irodalmi Múzeum és a Friedrich Naumann Alapítvány rendezésében, 1994. október 12–15. között Aladár előadóként szerepel írói vallomással és hozzászólással csakúgy, mint a Nemzetközi Irodalmi Esten, majd az Unitárius Egyházzal közösen szervezett Szabédi László Emlékesten.

*küldemény*⁶² rendben van. A munkákat, terveket illetően az 1994-es év végül igazán jól zárul. Szombathelyen megjelenik a verseskönyv, Miskolcon és Kolozsváron is egy-egy esszékötet.⁶³

Ugyancsak megokolt, hogy az 1995-ös Tiszatáj-díjat neki ítélik. Még az év végén Szegedről és Kolozsvárról egyaránt kapom a hírt: ez igazán közös, nagy ünnep! Hiszen akkor rendszeresen lejáráó tanára (docense) vagyok az egyetemnek, s a Tiszatájnak is állandó szerzője. Megtisztelve érzem magamat, hogy a díjátadásra külön meghív a szerkesztőség, Olasz Sanyi, akivel akkor igen jó egyetértésben dolgozunk.⁶⁴ Felhő árnyékolja „csak” be az egyértelmű jó híreket.⁶⁵

Ebben az évben mintha – először – „fej fej mellett” haladnánk. Persze más-más fej, más-más pályán. Mégis az 1995-ös év eleji levél mintha efféléről szólna. Szokásaink szerint könyvvel, olvasmánnyal kezdődik.⁶⁶ Majd nagy örömmel olvasom, hogy sikerült a közös »haditerv« Gyimesi Évával: Ali órái beindultak a kolozsvári egyetemen. *„Pénteken találkozom óramegbeszélésen az öt diákkal, akivel elkezdem majd.”* Ez a gyors megjegyzés folytatást érdemel. Aladár az egyetemen azóta is előad, s a résztvevők száma egyre magasabb. Ő maga nagy örömmel és felelősséggel hovatovább úgy tekinti feladatát mint holmi nagy hézagpótlást. Hézag van bőven. De ő a saját felkészültsége javát próbálja átadni, s főként egyféle áttekintést, történelmi rendszert nyújtani.⁶⁷ S zavarba ejtő meglepetéssel olvasom, hogy ezzel együtt és közben Ali – addig először – beszállt hozzám is asszisztensnek! *„Elkészültem a 100 év magányoddal, ami azt jelenti, hogy 96 sornyit gépelek össze a tanulmány-vázlatnál több legutóbbi leveleidből.”* Ennek háttere az, hogy a Helikon ezekben az években ezen a címen sorra megszólaltat embereket, rájuk

⁶² Kolozsvár, 1994. szeptember 19., hétfő.

⁶³ A *Botrány Gordiuszban*, illetve *A jerikói trombitás*.

⁶⁴ Együttműködésünk egyik maradandó öröme az, hogy Olasz Sándor értő olvasója lett, s máig is fenntartja az állandó kapcsolatot Sigmond Pistával, akinek az írásait – minden jelzett rendhagyó voltuk ellenére – közli.

⁶⁵ Aggasztó a három szó a levele végén: *„Különben nem jó!”* (1994. december 21.)

⁶⁶ *„...kösz a Rosty-utirajzot, csodálatos.”* Kolozsvár, 1995. február 28.

⁶⁷ Hozzá kell tennünk, hogy a javadalmazás mindennek fejében elenyészően csekély – számítva arra, hogy az erkölcsi elégtétel önmagában kárpótolja az előadót.

bízva, hogy ki mit és hogyan ír le ekként, szubjektíve és kissé pályavallomásként is. Én a felkérésre úgy reagáltam, hogy levelezésünk stílusában, többször improvizáltan írtam Alinak, s ő ezekből kerekítette ki a szükséges cikket a Helikon-írásoknak megfelelően. Különlegesen hálás vagyok, hiszen nem a terjedelmi határokkal számoló, megrendelt profilú írásaimról vagyok híres. Ráadás-öröm, hogy a folytatás szerint „...nem postán küldöm el, hanem magam viszem bemutatni, hogy jóváhagyd vagy kiegészítsd”.⁶⁸ Örvendek, hogy „közben befutott az Éva [Gyimesi] lexikon-csomagja, de még nem jött utána, persze naponta beszélünk, csak ez egy külön ceremónia stb.”. Azt is a mondatok mögött érzem, hogy akkor jó a kapcsolat Évával. (Amit szeretnék, s amit politikai ellentététől fenyegetve látok.)

Megható üzeneteket is hoz a levél, jólesőeket.⁶⁹ De köztük is legjobban az esik, ami a változatlan bizalomra vonatkozik. Akkoriban különösen fontos, „hiánycikk”. (Bár lehet, hogy ez mindig, mindenkinek erőforrás.⁷⁰) Most Ali dolgozik nekem, s miközben – persze – jólesik, arra kell gondolnom: van épp elég

⁶⁸ Ez meg is történt, a közlemény megjelent. Egy hija volt – az én hibám! –, a vallomásféle írás mellől elmaradt a fénykép. (Ali írta, kérte: „és kell egy kép!” – csak hát én bele voltam merülve valamilyen határidős munkába.)

⁶⁹ „Te mindenkiben tartod a lelket közben [...] Tulajdonképpen te érdemled meg legjobban, hogy »tartsuk a lelket«, de...”

⁷⁰ „...de ahogy most újraolvaslak, látom (mindnyájunkkal így van a látszat szerint), hogy nagyon jó formában vagy, épp »belelendülőben«. Bizonyára a barátaid, nem teszünk eleget érted, de ez az én »olvasatom« is, a te »Száz sor magányod« mutatja, hogy csak egyik csúcsa lenne a jéghegynek, amit ki kell fejtened. Persze, bányamunka, és az embernek a konkrét dolgok kipipálására is alig futja, meg aztán egymásnak könnyen adjuk a tanácsot, saját restanciáink meg nőnek.” „De ezt most olyan jól összefoglaltad három levélben folyamatosan: dec. 7, január 4 és jan. 7. (remélem van indigó-másolatod, ha nem, xeroxoztatom ezeket) hogy nagy kár lenne, ha ezek a gondolatmenetek, irányok, gyöngyszemek odavesznének. Persze, más elrendezésben, olvasatban mást írnál, vagy írhatsz még, akár ugyanezekből, de mert jól áll, most rögzíteni érdemes. A szilánknak, amit a lap profilja, az olvasó megsaccolt értelmi képességei stb. stb. szerint »kimentettem« ebből Levél Szigligetről vagy Szigligeti ablak-szerű címekeket javasolok; mindenképpen egy fontos fázis összegezése = saját asztalodon és egy jó esszé a közasztalon. _Meglátjuk, mit szólsz hozzá.” Igazán ritkán vagyok efféle helyzetben, így elsőként öröm és megilletődöttség az, amit szólok. A „rögzítés”, „odaveszés” elleni lépések más lapra tartoznak.

ilyen és hasonló⁷¹ segéd munkája. Nem beszélve a nem csökkenő bürokráciáról és hasonlókról.

1995-ben is Király Ági: a Berzsényi Társaság a legfrissebb a szervezésben: „Rövidesen mi is megyünk. Király Ági újra telefonált, hétfőn, III. 13.-án várnak Kaposvárra, tehát előtte egy-két nappal...” várhatom őket – nagy örömmel.

Az év tavaszán egymást követik a rendezvények. A Tiszatáj-díj ünnepélyes átvétele még január 26-án lezajlott. Majd a kaposvári programot más hasonlók követik. Apró nyomokból következtetek. Szokolczay Lajos lapja (április 5.)⁷² szerint újra minden rendben a Kortársnál is.

Húsvétkor a bécsi–budapesti nyilvános sajtókonferencia. (*Kämpfe von gestern, Lehren für heute* [Tegnapai küzdelmek, mai tanulságok] címmel német nyelvű fordításkötet jelenik meg). A műfordító Wanner Márta (Szépfalusi). S persze Aladár versei fontos szerepet játszanak a kiadványban. (Szépfalusi István értesítését őrzöm.) Júniusban Sulyok Vince tájékoztat Norvégiából, s Aliékról érdeklődik.⁷³ Később, 1995 szeptemberében kerül sor Gyimesi Éva díszdoktorrá avatására Szegeden.⁷⁴ Ezen örömmel, megtisztelve és aggodalommal veszek részt.

Ettől kezdve „gyorsul fel” igazán az élet a mi kis köreinkben (is). (Eltűnődöm: vajon a kéziratok, kézírások, posták csökkenése mindig az „élet felgyorsulását” jelenti-e?) Mindenesetre, „mi” (Aliékkal csaknem naptári napra egyezően) együtt költöztünk a Dob utcába. Remek kis lakás, jó, közös „színhely” újra. Nekik is végre kedvük támad a (jóval bonyolultabb) kolozsvári költözésre.⁷⁵ Az év folyamán minden jel szerint utazások, valódi találkozások

⁷¹ „Az évforduló beköszöntvén, letettem Szilágyi P. asztalára a Komjáthydat és, a megfelelő (xeroxolt) illusztrációkkal (a költői »benzol-gyűrű« stb.) az írásairól. Rövidesen ez is jön.” (L. előbbi levél: Kolozsvár, 1995. február 28.)

⁷² „Köszönöm figyelmességedet, a laptovábbítást – és az Aliéhez való csatlakozást. – Ui. Hasonló jókkal hintsen meg az ég!” „Barátsággal: Szokolczay Lajos.”

⁷³ Torrevilje, 1995. június 15. Sulyok Vincét feleségemtől én Kolozsváron ismertem meg személyesen.

⁷⁴ Gyimesi Éva 1995. április 10-én írt nekem ennek hivatalos gondjairól. Engem az nyugtalanít leginkább, amit utóiratként, futva közöl: „Egyelőre nem vagyok valami jól. De remélem, megszabadulok.”

⁷⁵ „Költözésünk” másnapján ébredve a hevenyészett alvóhelyeken Ali így szólt: „NNA, Gyöngyi – ugye mi is költözünk?!” „Hisz ez még jobb, mint a régi?! S ugyanaz!”

kövezték egymást. Csak 1996 decemberéből találok levelet Kolozsvárról. Amikor már megint „*Itt a tél már eleredt*”. S persze, megint a közös üzenetek. („*Sigmond Pista átadta az üzeneteket: minden kézirat kell, alkalom adtán-vettén küldesd el, hozza el valaki, jobb mint a posta, pláne hogy tekintélyes mennyiségű papír lesz!*”⁷⁶)

Külön munka, munkák folytatásai. Persze, igen jólesik, hogy szól saját kézirat-ügyeimről. Léven „Mikszáth-év”, jómagam (váratlanul, de jólesően) Mikszáth-előadásokra készültem, s egyben tanulmányokat írtam.⁷⁷ Ezért: „*A Te kéziratod a legfontosabb, mert Mikszáth januári!*” Egyúttal megtudom, mi a helyzet az egyetlen kolozsvári magyar irodalmi hetilapnál. „*...a januári első szám már nyomdában. A másodikat szeretném Mikszáthnak, de hát »Isten tervez, Szilágyi (ki)végez!*«”

Ami a Helikon sorsát illeti: „*Mi a mai naptól (Szilágyi parancsára) január 6.-ig a szerkesztőségbe már nem is jövünk be...*”

Ami a saját életet illeti: „*Dolgozunk és szívósan betegeskedünk. Semmi ok a hurrá-pesszimizmusra, amint meghirdettem idejében.*”

Sajnos, nagyon is nem kedvező a közéleti közérzet-jelentés: „*Valami változás lesz, de zászlósuraink civódása majd csak ellensúlyozza.*”⁷⁸

Van ünnepi híradás is: „*ma köszöntöm a helyi lapban a 60 éves Jancsik Palit – az első Forrás-nemzedék egyik jeles tagját. Ó még él.*” S nyomban hozzáteszi – s így – : „*Sajnos én is!*”⁷⁹

1997 januárjában (21-én) születik meg első számú unokám, Farkas (Aladárnak – lányom megfogalmazása szerint: „kereszt-unokája”). Ez eléggé körülhatárolja újabb kori életmódunkat, beosztásainkat. De együtt vagyunk Aliékkal – hiszen a fiataloknak megvan a külön lakásuk – s mi, „öregék” jól megvagyunk a Dob utcában. A kapcsolat idillikus. Költőileg is van „termése”: Ali fellelkesedve szervez egy külön számot a Napsugárban a „Farkas”-név alkalmából. Olasz Sándor pedig a Tiszatájban ad

⁷⁶ Persze, a szokott családi ügyekkel együtt. „*Jutkamamával Gyöngyi tegnap is beszélt, Laciékat várja.*” (Kolozsvár, 1996. december 20.)

⁷⁷ Uo.

⁷⁸ Uo. (Kiemelés: Sz. K.) Ez a megjegyzés külön jegyzetet kívánna, amelytől azonban eltekintek. Az RMDSZ csúcsvezetésén belüli ellentétéről van szó.

⁷⁹ Uo.

helyet a speciális, költői Farkas-köszöntésnek. (Mindnyájan egy kicsit túl familiárisnak érezzük, restelljük. De én mint fő érintett: premierjét élő Nagyanya – se látok, se hallok. Legkevésbé vagyok elfogulatlan.⁸⁰)

Most már így szól az 1997-es kolozsvári levél megszólítása: „*Drága Klári(k), nyulak, farkasok!*” Az is jellemző és hagyományfolytató, hogy „*Lajosék viszik a levelet*”. „Lajos” persze Kántor Lajost jelenti. Lábjegyzetben szerepel a levélben: „*Persze hogy lelkesedik a Te meg az Áronék Szabédi-napi jelenléteért; de erről majd bővebben ő maga!*”⁸¹

Sajnos, megint a baljóslatú egészségügyi jelentések csatlakoznak az irodalmi hírekhez („*Rossz a »tavasz«, szószerint elefántra dagad a lábam naponta*”, enyhítő (?) kiegészítésként jön azonban ehhez a méltó irodalmi megbecsülés jele: „*Kulcsár Kati meghívott a költészet napján a rádió márványtermében ápr. 12-re (lehet 11, ezt nem értettem pontosan) direkt adásban szerepelni.*” Újabb közös szervezés s Ali rugalmassága: „*Ha ütközik Áronék ottlétével, természetesen lemondható, ha nem ütközik, üzend meg.*” S újabb egyeztetés: „*Állítólag márc. 27.-re tervezi Pomogáts az Írószövetségi választmányit, de eddig még semmi levél, s különben sincs mehetnékem, alig járok mostanában, a lábam fáj is.*” De jön a következő közös alkalom, meghívás: „*Május elejére Füred önkormányzata hívott meg a Jókai Napra és verset rendelt az alkalomra tőlem (V. 2.) Ha alkalmas ott lehetünk.*” „*Május 31.-re pedig Horn Gyula hívott meg a Magyarország 2000 konferenciára.*”

Balatonfüredre eredetileg a Helikon szerkesztőségét kérték fel. Ők nem tudtak eljönni. Rögtönzésként javasolja nekem Ali, hogy álljak be pótlásnak, hiszen ismerem a Helikont. Így kettőnk párbeszéde formájában idézzük meg a kolozsvári hetilap történetét, életét, programját a Jókai-villában.⁸²

⁸⁰ Egy húron pendülünk Gyöngyikével, akinek a (túlzó?), de nagyon őszinte, kedves utószavát a közös levél végén meghatódva, ellágyulva olvasom: „*Én csak ugrálok örömben, már láttam is a kis Farkast...*” (Idézett levél. Kolozsvár, 1997. március 9.)

⁸¹ Uo.

⁸² Erről készültek fényképek, Ratzky Rita jóvoltából.

Még ugyanebben az 1997. március 9-i levélben nagy örömmel olvasom, hogy Aladár meg van elégedve új könyveimmel.⁸³ Sajnos, a közönség hatására s eleve a terjesztésre vonatkozóan nem válnak be az optimista jóslatok. Igaza van – persze – a megjelenési körülményeket illetően. „*A könyved ragyogó, szép, okos és biztos bagóért adták ki, mert még a copy right is a kiadó nevére íródott, nem a tiédre.*” Nagyon kedvesen optimistán látom elképzelését a könyv sorsáról: „*De ez kézikönyv lesz, remélhetőleg.*”⁸⁴ Csak az ezt követő gondolat az, amihez halvány reményeket fűzök: „*Hátha mégsem éltünk hiába.*” Nem lenne persze Ali – Ali, ha nem tenné gyorsan hozzá: „*Csak túl sokat.*”

1997 folyamán gyors egymásutánban követik egymást az események. Sokféle a meghívás, és Aladár próbál szünetet – „alkotói szünetet” – tartani. Így például Finta Edit kiállítását kellene megnyitnia március 10-én, s önmaga helyett még februárban elküldi az erre az alkalomra szánt költeményét (*A keret*)⁸⁵. Árontól (Kibédi Varga) kapok levelet március végén: a májusvégi *Magyarország 2000*-re ő is meghívott, így találkozhatnak majd Aladárékkal, s mi is.⁸⁶

Ezt a májusi találkozót hosszú szünet követi. Ahogy Ali beszámol róla: „*telnek a hetek és én önként vállalt gályapadomon húzok.*” Regényt ír a stockholmi Erdélyi Könyv Egylet pályázatára. A leadási határidő még az év (1997) november 15. Maga a pályázat-kiírás is tisztázni való kérdésekkel társul.⁸⁷ Csoda, hogy az idézett levél idején már arról számolhat be Ali, hogy „*már egy*

⁸³ Nem tudom pontosan, hogy most, itt melyik könyvemről ír. Egészen kivételesen egymás után három kötetem jelenik meg ekkor: az Artisjus-díjas *A létté vált hiány*. Esszék, tanulmányok mai irodalmunkról (Felsőmagyarország Kiadó, Miskolc 1995); *Közelebb a remekműhöz. Élmények és értelmezések* (uo. 1995) és 1996-ban nagydoktori értekezésem.

⁸⁴ Ez feltehetően a harmadik, majdani nagydoktori értekezésem anyagára vonatkozhat (*Van-e értelme a műértelmezésnek? – /Ha van, mi az?/* Panem-McGrew-Hill Book Company Europe, Budapest 1996). Azóta bevált a jóslat. Igaz, több idő eltelt, de internetre került, digitális pályázat nyerteseként.

⁸⁵ Valószínű valaki ismerőssel küldte, nálam a meghívó mellett van a vers (és a hozzá fűzött kísérő sorok) fénymásolata.

⁸⁶ Amsterdam, 1997. március 28.

⁸⁷ Magát a határidőt is egyeztetni kellett, a kiírás sem volt elég egyértelmű. Más efféle „technikai” gondok is akadnak – mind idővesztés. (Kolozsvár, 1997. október 6.)

hétvégi munkám maradt, plusz a legépelés és a posta-idő Stockholmig”.

Azt gondolom legfontosabbnak, hogy ez az alkalom egy régi kedves terv kivitelezését szolgálja: *„A lényege az egésznek, hogy függetlenül attól, mi lesz vele mint pályaművel, megírtam a 25-30 éve tervezett negyvennyolcas (család)regényt, melynek eddig nem kedveztek a körülmények.”* Így a felhívást mindenképpen jónak érzi, *„mert anélkül nem vágok bele”.* Igaz, több más ellentmondás is zavarja ezt az egyensúly-érzetet.⁸⁸ A bonyodalmak, bosszúságok ellenére, az a fő: *„Nem bánom, hogy megírtam.”*⁸⁹

Annál inkább hatalmas teljesítménynek érzem a regény időre való megszületését, mert a jelzett hercehurcákon kívül, mindezek alatt s a munka idején elkezdődik egy, talán minden eddiginél jobban próbára tevő gond. Minden leírt zavaró tényező csak a *„kisebbik bajunk”*-nak számít. *„A nagyobbik, hogy alattunk szabályos munkatelep van 3 hónapja s még legalább eddig, sár, cementkeverő gép, kalapács, vasak hajlítása a vasbetonhoz, készül a betonlépcső, melyről az én padlásomba bejutnak egy szép napon építkezni, csak mi nem tudom hol fogunk leülni egyáltalán.”*⁹⁰

Bár kétséges hatókörű, mégiscsak enyhítésként fogom fel azt, hogy felbukkan, legalább egy megjegyzés erejéig az Alinál evidens módon adódó, bizarr történelmi párhuzam mint némi vigasz: *„Közismert, még Róma császárai se laknak ott, ahol... talán a*

⁸⁸ *„kiderült, hogy mivel ők évi 1 kötetet adhatnak ki, ahogy az első pályamű (Kozma Máriaé) befutott, igyekeztek úgy tenni a sajtóban előzőleg közölt leadási határidő ellenére, hogy a mezőny megtelt. Csak a pletyó kedvéért fecsegek még róla: január 1-én írták ki, Kozma Mari férje naivul elújságolta tegnapi, hogy ő, a Mari már tavaly ősszel írta, ezért sikerült befejezni ilyen korán. Hogy miért írták ki mégis, miután saját levelük szerint (kettőt kaptam egy hét alatt, melyben kéri hogy fejezzem be s küldjem el XI. 15.-ig), ők Kozma Máriaat egyenesen felkérték erre stb. Hogy akkor minek írtak ki pályázatot is, azt majd a jövő irodalomtörténései fejtik meg.”*

⁸⁹ A regény, amiről szó van: *A Seregek Ura. Erdélyi káprázat.* EKE (Erdélyi Könyv Egylet), Stockholm–Budapest 1998.

⁹⁰ A helyzetkép folytatása a levélben: *„Ebben az irányban minden csak rosszabbodik és a sunyiságuk miatt naponta kétszer megyünk ki a padlás végébe, látni, hogy nem törtek-e mégis be, bár a megegyezés úgy szól, hogy békén hagynak, amíg elrendezem a dolgaim. Közben viszont a »lakástörvény« harmadszor kerül a parlament elé és nyilván a negyedik variáns mégis csak kell, hogy legyen, visszaadják azoknak, akiktől erőszakkal elvették. Éppen ezért minden újjagdag (ezek is) a status quo-t igyekeznek »véglagessé« erőltetni, kierőszakolni.”*

farások.” Igaz, hozzátesszi nyomban (jogosan, sajnos): „*De ehhez rövid az életünk.*”

Közben a baj nem jár egyedül: „*Gyöngyi maga alá törte a bokáját, biceg egy fél hónapja, túl hamar jött a tél is, fázunk.*” „*A tanév is zűrös, de alakul.*”

Ilyen „zajló élet” során érkeznek az új meghívók. S szerencsére ezeket felmentő alkalmakként kezeli Aladár. „*Novemberben a PEN-re (ha lesz) megpróbálunk kiszökni építkezők és regény munkatelepek közül.*” Ebben az évben ez sem megy simán. („*Egyelőre úgy hallom, már a PEN szokásos őszi gyűlésére sincs pénz, Hubay meg nagyon beteg.*”)

Azért a levél végére gyorsan odailleszti: „*Remélem, ti egyre jobban vagytok, nyulak és farkasok mindenestől. Ma délben lesz a Laci [KPL] könyvbemutatója⁹¹, ott találkozunk, de este már beszélünk telefonon, ő viszi a levelet is.*”

Végül ez az elkeseredett summa: „*A kórház óta ilyen rossz évem nem volt.*”

Gyöngyikének a levél végéhez fűzött sorai pillanatképként hozzák közel a vázolt élet- és munkakörülményeket: „*ebben a pillanatban is fúrnak, dübörögnek az egyetlen lakható szobánk alatt is.*” De Ali oldalán állva, szívósan hangsúlyozza: „*...a legfontosabb, hogy a regényt befejezzük (én gépelem).*”

Most nem töltenek sok időt nálunk. Október 17-én már Kolozsvárról kapok levelet. „*Ebben a percben jött meg a X. 13.-án Szegeden kelt lapod.*” Mintha levélváltásunk kezdetei kísérténe, az eltelt idő különbsége azonban mindhárom gyorsan felvetett témában megmutatkozik. Egyik a Mikes Körön megismert, igen szívközele, Kolozsvárról Brüsszelbe vetődött kitűnő orvos (dr. Kolosy Márton) látogatása. Ő hosszú idő után készül Pestre, majd Erdélybe. Itt én, ott Ali várná – de félreértések vannak a szervezést, a címeket illetően. Másik, a regénybejezés most már nekikeseredett erőltetett menete („*...napi 24 órából 25-öt erre a...regényre fordítok*”). S a munkával újra és fokozottan az a fő gond, hogy a házban, a lakás körül s a lakásból is kitilthatatlanul „*leírhatatlan a káosz: omlás-bontás-építkezés, jó hogy eddig nem zuhantunk be*”. Óhatatlanná lesz a vágy: „*Menekülnék...*”, ám

⁹¹ A *Holló úr* című, kolozsvári tárgyú kötetről van szó. (Tizenkét kolozsvári történet. Erdélyi Szépművés Céh, Kolozsvár 1997.)

szembe kell nézni a megoldás lehetetlenségével is: „*de bizonyára tavaszig ez kivihetetlen...*” Mégis, most már elkerülhetetlenül sürgetésként jelentkezik a rég szükséges, alapvető élettérváltás: „*...a fő-fő döntést meghoztam – elköltözöm 40 év után, ha beleszakad is a szívem, mert különben itt szakad bele.*” A harmadik üzenet az, amelyiknek mindig újra örvendünk: „*Szilágyi tegnap ment és megérdeklődi majd telefonon és (levelet is vitt), hogy [...] mehetünk-e 29-én (szerdán) hozzád...?*” Persze, hogy szívesen várjuk őket! S talán egy kis pihenést is jelenthet, ha átmenetileg is. Ali is kedvességként, de talán némi vigaszként fejezi be a levelet „közös családi” mozzanattal. Sajnos még a „keresztunoka” fejlődésének öröméhez fűzött személyes megjegyzése is saját elkeseredettségének tükrö. („*Fő, hogy Farkas felállt! Az ő felkelése a jelkép, hogy van tovább, csak már nekem nincs. Beletörtem, mint egy bicska.*”⁹²)

Ősszel megérkeznek Aliék Pestre, a PEN-ülésre. Sikerül megrendezni – immár hetedszer – a háromnapos konferenciát.⁹³ Témája ez alkalommal: „*A nyelvem én vagyok*” – *A kisebbségek nyelvi jogai Európában*. Aladárnak persze az előadók között a helye. Az oly sok akadály között íródott regény is elkészült, s nyert a pályázaton. Erről már a következő év elején kapom a hírt. Igaz, nem lelkesen. („*...a regény »nyert« a kétszemélyes pályázaton. Na bumm!*”) Jókora fáradság, kimerültség áll a lehangoltság mögött. S főként a legszomorúbb az, hogy jobb kilátásokkal egyelőre még nem is kecsegtető ez a helyzet. „*Félév zárás és rengeteg (téli) kis és nagy zűr közepéből kívánunk nektek jobbat. Alattunk még kalapálnak, semmi se javul, bontakozik, csak romlik.*” A regény elkészülte így „*Egyetlen pozitívum*” marad.⁹⁴

Külön fájdalom, hogy a vázolt lakásbonyodalmak szinte elfedik a tagadhatatlan eredmények örömét. Például azt, hogy még *A Seregek Ura* írása előtt két olyan kötet is megjelenik, amely tartós, jól megérdemelt igazolást, életkedvet hozhat. Régi vágyak teljesülése a *Symphonia antiqua*, még 1995-ben, ez a szokatlan kötetkompozíció, még szokatlanabb „képekkel” (Heim András

⁹² Kolozsvár, 1997. október 17., péntek.

⁹³ A Magyar PEN Klub, a Romániai Magyar PEN Klub és a Friedrich Naumann alapítvány rendezésében megtartott háromnapos konferenciáról van szó, ez alkalommal 1997. november 21–23. között, a Petőfi Irodalmi Múzeumban.

⁹⁴ Kolozsvár, 1998. január 15.

grafikáival).⁹⁵ Még jelentékenyebbnek tartom *A repülés a zuhanásban* című verskötetet, amely igényes, méltó külsővel, a Balázs Tibor kezdeményezte Mesterek-sorozat második darabjaként látott napvilágot.

Reményt hozó (nekem, nekünk mindenesetre) az, hogy még a télen találkozunk Pesten. „*Nem tudunk pontos időpontot, hogy mikor hívnak kuratóriumi ülésre (február elején?), de a Magyarország 2000 idei-re megjött a Gyuszi bácsi meghívója, február 20-ra.*”⁹⁶ Ezt a találkozót még megerősíti az az üzenet, amelyet Ali Sigmond Pistával küld. Ebből kiderül: „*A Duna TV felkért újra havi elemzésre, erre meg a Magyarország 2000 előtt kerítenek sort, tehát ha lehet mi február 15 (vasárnap) -al -val -vel kezdődően érkezénék. Mit szólsz hozzá?*” Sajnos, a helyzetképhez illik, amit hozzátész: „*Nagyon rossz tél nekünk. Reméljük nektek szebb.*”⁹⁷

Ilyen háttérrel, ilyen gyászos mindennapi körülmények között – ezen a tavaszon – nyeri el munkásságával a Kossuth-díjat. S ezzel szoros összefüggésben az akkor létesülő Magyar Digitális Akadémiának is tagja lesz. Mindkét tény végre alapvető életmódváltozást tesz lehetővé. Külön, önálló pesti szállásra tehetnek szert. Rájuk jellemző módon ettől kezdve – természetesen – ők lesznek a szállásadók barátai, rokonaik számára. (Annyi a vigasz, hogy tőlünk nem messzire.) Mégis, ez teljesen megváltoztatja a régi, „irodalmi nagycsaládos” életet. A levelezés eddig is sorvadozott, most már egyenesen elapad.

Igaz, több energia jut az irodalmi igényű számvetésekre. Verseket kapok Alitól. De most már nem is szükséges kézbe adni. Hiszen a magyarországi lapokban is folyamatosan olvashatók. Kritikáim, tanulmányaim róla – ugyancsak – sokszor a kézirat

⁹⁵ Alcíme: *Verses kommentár gyermekkorom kedvenc, kopott tankönyvéhez* (Pécs–Bukarest 1995, Jelenkor Kiadó – Kriterion Könyvkiadó). Ezt és a többi, itt csak felsorolt kötetet most nem elemzem. Oka az, hogy többségükről a megjelenés idején, részletesen írtam, ez utóbbiról: *Felelés a posztmodernnel?* Alföld, 1996/3. 73–78. Másrészt – ahogy a *Cezúra*-részben is jeleztem – részletesen követem a költői-írói pálya egyedi poétikai rendszerének alakulását a már régebb óta készülő Lászlóffy Aladár-monográfiámban.

⁹⁶ Kolozsvár, 1998. január 15. Befejezése: „*Addig még írunk és a FARKAS első szüli napját köszöntő hozsánna*” (Virág-rajzzal).

⁹⁷ Kolozsvár, 1998. január 29. Itt szól arról is, hogy „*már megjelent az új Farkas-vers a Napsugárban, majd viszünk, ha megkapjuk*”.

átadást megelőzően jelennek meg. Például a következő, Budapesten megjelenő köteteiről.⁹⁸

Ezelőtt és ezután többször „hivatalosan” is találkozunk. A Berzsenyi Társaság megrendezésében jeles közönség előtt vezethetem be Lászlóffy Aladár szerzői estjét. A Duna TV kezdeményezésére portréfilmhez való anyagot veszünk fel. A határainkon túli írók antológia-interjú-sorozatában (amely Erdélyi Erzsébet – Nobel Iván kezdeményezését, munkáját dicséri), majd az ezzel összekapcsolódó előadásokban ugyancsak módomban áll megkísérelni ennek a költői útnak az összefoglalását. Az 1995-ös Bethlen Gábor-díj átadásánál én mondhattam Aladáról laudációt. Egyféle körvonal, vázlat talán arról, milyen művészi pályát, utat alakított ki önmagának. Korlátozottságokból feladatot – feladatból egyszemélyes művészi teljesítményt alakítva.

Ezeket a jeles alkalmakra született összefoglalási kísérleteket lényegükben ma is érvényesnek tartom, vállalom. S most, amikor egy teljesebb visszpillantással próbálkozom, ideillőnek érzem azt, hogy egy ezekből szőtt gondolatlánccal fejezzem be az emlékezést. A személyes felidézés folytatása- és lezárásaként a kívülálló, tárgyias szemléletre törekvő irodalomtörténész portré-mozaikjával.

⁹⁸ A *Felhősödik a mondatokban* című kötetről éppúgy, mint a *Bársonyok és Borgiákról* a Kortársban („Isten hol vég-, hol homokvárai...” Kortárs, 2001/10. 108–120.).